

LA SUBURBANITZACIÓ DE LA POBRESA COM A EFECTE METROPOLITÀ DE LA GENTRIFICACIÓ: EL CAS DE BARCELONA

SUMARI

1. Introducció

2. Sobre la suburbanització de la pobresa: una mirada internacional del fenomen i les particularitats del context barcelonès per al seu estudi

3. Fonts de dades i mètodes d'anàlisi

4. Les desigualtats centre-perifèria a l'àrea metropolitana de Barcelona

5. L'estratificació social a la Barcelona metropolitana: evolució i pautes de localització residencial segons classe social

6. Les dinàmiques del mercat immobiliari i els canvis residencials

6.1. Un nou canvi de cicle del mercat immobiliari

6.2. Classes socials i pautes de mobilitat residencial a la metròpoli de Barcelona

7. L'escenari post-crisi i el nou empobriment de la perifèria

8. Conclusions

Referències bibliogràfiques

LA SUBURBANITZACIÓ DE LA POBRESA COM A EFECTE METROPOLITÀ DE LA GENTRIFICACIÓ: EL CAS DE BARCELONA¹

1. Introducció

La gentrificació és un procés socioresidencial directament vinculat amb la desigualtat urbana i amb la qüestió del dret a la ciutat. Es tracta d'un fenomen que reflecteix la pugna per l'espai urbà residencial entre les classes socials, una disputa on intervien clarament les dinàmiques del mercat immobiliari i les polítiques urbanes. En aquests processos, sovint, és la població amb menys recursos la que perd, essent desplaçada a d'altres àrees de la ciutat (Lees et al., 2008). Durant les darreres dècades, la gentrificació ha estat objecte d'una important atenció acadèmica des de l'àmbit dels estudis urbans i s'han produït una gran quantitat d'estudis a nivell internacional². Tanmateix, la majoria d'aquestes recerques s'han centrat en indagar i reflexionar sobre les causes de la gentrificació³, mentre que els estudis sobre els seus efectes són més escassos malgrat la seva rellevància en termes de cohesió social i urbana (Slater, 2006). Aquesta és una de les raons per les quals aquest article s'orienta precisament en aquest sentit, en el sentit d'analitzar un dels possibles efectes de la gentrificació en el cas de la metròpoli de Barcelona, concretament el de la *suburbanització de la pobresa*.

Fins fa poc, la suburbanització de la pobresa, entesa com un procés d'assentament de població pobre a la perifèria metropolitana, era un aspecte treballat especialment en el món anglosaxó, particularment als Estats Units, i s'analitzava com a fenomen en si mateix, no necessàriament relacionat amb els processos de gentrificació (Madden, 2002; Vicino, 2008; Holiday, 2009; Murphy, 2010; Hunter, 2014; Kneebone i Berube, 2014; Cooke i Denton, 2015; Kavanagh et al., 2016; Bailey i Minton, 2017). No obstant, en els últims anys han començat a proliferar estudis que vinculen tots dos fenòmens —sobretot a l'àmbit europeu, però no només— (Randolph i Tice, 2014, 2016; Hochstenbach i Musterd, 2018), situant la suburbanització de la pobresa com una conseqüència de la gentrificació a escala me-

tropolitana, en la mesura en què aquesta última provoca el desplaçament cap a la perifèria de la població amb nivells de renda inferiors.

En el cas de Barcelona, alguns estudis, ja han posat de manifest l'extensió de la gentrificació més enllà del centre del municipi i s'intueix que aquest procés pugui estar provocant el desplaçament de la pobresa fora de la ciutat central (López-Gay, 2018). Aquest treball tracta, doncs, de confirmar aquestes sospites i d'aprofundir en el coneixement dels factors sobre els quals s'apuntala aquest hipotètic creixement de la desigualtat socioeconòmica entre la població resident al centre i a la perifèria de la metròpoli de Barcelona.

2. Sobre la suburbanització de la pobresa: una mirada internacional del fenomen i les particularitats del context barcelonès per al seu estudi

La suburbanització de la pobresa va adquirir certa rellevància fa poc més d'una dècada als Estats Units, quan una sèrie d'estudis van copsar el que van anomenar "el declivi de les àrees suburbanes" (Madden, 2002; Vicino, 2008; Holiday, 2009; Murphy, 2010; Kneebone i Berube, 2014; Cooke i Denton, 2015). Com a resultat d'un llarg procés que es va intensificar arran de la darrera crisi econòmica, la pobresa apareix de forma significativa a les tradicionals àrees perifèriques de baixa densitat que després de la II Guerra Mundial van allotjar fonamentalment a treballadors de coll blanc i famílies de classes mitjanes amb rendes altes (Schnore, 1957, 1963). Això significa un canvi important respecte el que fins ara havia estat l'estereotip d'estructura socioresidencial de les metròpolis americanes, caracteritzat per la concentració de la pobresa en les àrees més centrals (*inner city*) i la ubicació de la població d'estatus econòmic més elevat a la perifèria metropolitana. Precisament, aquesta estructura és la que es plasma en l'arxiconegut *model de zones concèntriques* de Burgess (1984[1925]) i que dècades més tard van corroborar nombrosos estudis d'ecologia factorial (Sweetser, 1965; Rees, 1968; Stahura, 1979). No obstant, alguns autors assenyalen que no es trac-

¹ Aquest article s'ha realitzat en el marc del projecte d'R+D+I "Desigualtat social, polarització territorial i formació d'espais vulnerables a les grans àrees metropolitanes espanyoles" (CSO2015-65219-C2-1-R), dirigit per la doctora Isabel Pujadas i el doctor Fernando Gil Alonso, i finançat per l'Agència Estatal d'Investigació (AEI) i pel Fons Europeu de Desenvolupament Regional (FEDER, UE).

² Un bon recull dels textos originals dels autors clau en aquesta matèria, tant clàssics com contemporanis, es pot trobar a Lees et al. (2010). Un estat de la qüestió més específic sobre el que s'ha estudiat de la gentrificació en els contextos espanyol i latinoamericà pot ser consultat a Janoschka et al. (2014).

³ En aquest sentit, cal destacar l'important debat teòric sobre els factors explicatius dels processos de gentrificació, el qual va donar peu a dues perspectives d'anàlisi del fenomen principalment, la de l'oferta (Smith, 1979, 1996) i la de la demanda (Hamnett i Williams, 1980; Ley, 1980; Hamnett, 1991).

ta d'un fenomen que es pugui generalitzar a totes les realitats urbanes nord-americanes (Kneebone i Berube, 2014), sinó que estaria més associat amb ciutats que han patit una forta crisi industrial i amb perifèries suburbanas que han acollit molt ràpidament migracions de població llatina (Holiday, 2009; Cooke i Denton, 2015). A més, es tracta també d'un fenomen heterogeni, ja que es poden distingir diferents tipus d'àrees suburbanas empobrides segons la seva naturalesa⁴ (Murphy, 2010).

Aquesta mateixa tendència de creixement de la pobresa a les perifèries metropolitanas també s'ha identificat a d'altres contextos anglosaxons, com ara a Toronto (Hulchanski, 2010) i a diverses ciutats britàniques (Hunter, 2014; Bailey i Minton, 2017) i australianes (Pawson et al., 2015; Randolph i Tice, 2016). A més, darrerament també s'ha començat a estudiar en algunes ciutats del nord d'Europa com ara Amsterdam i Rotterdam (Hochstenbach i Musterd, 2018). Entre els autors europeus, però, el fenomen es vincula més amb la transformació de l'estructura de classes urbana que ha propiciat la postindustrialització, així com amb l'enconyiment de l'Estat del benestar i de les polítiques socials d'habitatge, uns factors que sumats a la darrera crisi econòmica han desencadenat uns efectes socioresidencials molt rellevants a una part important de les grans ciutats europees (Marcinczak et al., 2016; Tammaru et al., 2016; Tammaru et al., 2017). Hochstenbach i Musterd (2018), a més, associen clarament el procés de suburbanització de la pobresa amb les dinàmiques de gentrificació. És a dir, que segons aquests autors, el desplaçament cap a la perifèria de la població amb rendes baixes que s'està produint a algunes ciutats holandeses seria un efecte secundari dels processos d'apropiació de les zones centríques urbanes per part de les classes mitjanes. Aquesta última és precisament l'òptica des de la qual es treballa en aquesta recerca, tot partint de la idea abans assenyalada de la ràpida expansió de la gentrificació que s'està produint al municipi de Barcelona durant els darrers anys (López-Gay, 2018).

Per tant, el que es planteja és respondre les següents preguntes: S'està produint a Barcelona un procés de suburbanització de la pobresa com el que s'està produint a d'altres metròpolis occidentals? Quins són els principals elements que l'expliquen? Un aspecte que cal aclarir de partida per abordar aquestes qüestions en el context barcelonès és que, almenys tradicionalment, l'estructura urbana de les ciutats europees ha estat diferent a la de les ciutats americanes. De fet, la perifèria de les ciutats europees es caracteritza, en general, per ser més

pobre que les àrees centríques com a conseqüència del propi procés de desenvolupament urbà europeu. Al vell continent, a mitjans del segle XX, la destrucció en les ciutats ocasionada per la II Guerra Mundial i el continu creixement de la població urbana van provocar una gran demanda d'habitatge que va ser impossible d'atendre en un primer moment. A aquesta crisi habitacional es va fer front a partir de grans promocions d'habitatge públic o públic-privat que es construïen sobretot a les àrees perifèriques de les grans ciutats⁵. D'aquesta manera es configuren els *suburbis*, compostats per grans blocs d'habitatges d'inspiració lecorbusiana⁶, la construcció dels quals era altament rentable. D'una banda, pel baix preu de les parcel·les on s'aixecaven i, d'altra banda, per l'optimització del sòl en relació amb el nombre d'habitatges construïts. No obstant, des del punt de vista urbanístic, aquestes operacions han estat durament criticades, precisament perquè van comportar una elevada concentració de la pobresa a la perifèria de moltes ciutats (White, 1984; Hall, 1996). Com a resultat d'aquests processos de producció residencial massiva, la classe mitjana europea va romandre al centre de les ciutats, on disposava de tot tipus de serveis, mentre que a les perifèries s'anaven construint barris densos de classe obrera i immigrants, majoritàriament infraequipats (Borja, 1985).

El desenvolupament urbanístic de Barcelona respon justament a aquesta lògica. Segons Amador Ferrer (2008), entre 1950 i 1976 es van construir a Barcelona i el seu entorn més de 750.000 habitatges. El parc d'habitatge augmenta durant aquest període un 73%, i es configuren les bases de l'actual àrea metropolitana de Barcelona. Però, l'alta densitat dels conjunts habitacionals, juntament amb la seva localització perifèrica, reforcen la segregació residencial de la població amb menys recursos (Ferrer i Nel·lo, 1991; Vilagrasa, 1997), deixant una seqüela en la estructura socioresidencial metropolitana de Barcelona que encara avui és perceptible (Dekker i van Kempen, 2004). Paral·lelament, s'ha de tenir també present l'intens procés de suburbanització que s'ha produït durant les darreres dècades a Barcelona (Pujadas, 2009; López, et al., 2013). Aquest moviment de població cap a la perifèria metropolitana està associat en part a l'aparició i la consolidació d'àmbits residencials de baixa densitat (Font et al., 1999; Font, 2004; Muñoz, 2004; López et al., 2013). L'inici d'aquest fenomen es remunta a la dècada dels 80, quan els habitatges unifamiliars d'aquestes urbanitzacions comencen a passar de segones residències a residències principals, en un procés que es va intensificar amb el pas dels anys amb l'increment progressiu de l'oferta d'aquest tipus d'habitatges (Carreras et al., 2012). Aquest flux residencial centre-perifèria està protagonitzat principalment per famílies joves amb o sense fills (Porcel i Navarro-Varas, 2014) de diversos

⁴ Murphy (2010) distingeix tres tipus d'àrees suburbanas empobrides: a) *àrees suburbanas simbiòtiques*, són les més semblants als barris urbans pobres, amb elevades taxes de pobresa i atur, poblades per població negra i amb problemes de criminalitat i de formació importants; b) *àrees suburbanas esquelètiques*, són àrees que han patit el declivi industrial i han quedat sense llocs de treball i amb molt pocs serveis; c) *àrees suburbanas eclipsades*, la pobresa en aquestes àrees queda reduïda a localitzacions petites i concentrades (*poverty pockets*), tot i que, en general, estan poblades per classes mitjanes i l'aspecte del parc d'habitatges i de l'espai públic no denoten degradació.

⁵ L'habitatge públic de lloguer és més propi dels països del nord d'Europa, mentre que en els països del sud la majoria de l'habitatge públic que es va construir durant aquest període es va vendre. El pes de les promocions privades va ser també important en la producció de habitatges nous, afavorida per lleis específiques que facilitaven el ràpid desenvolupament de les perifèries urbanes. A França, per exemple, determinades àrees perifèriques podien designar-se com a Zones d'Urbanització Prioritària (ZUP) i a Itàlia les expropiacions de parcel·les per construir habitatges podien afectar fins i tot a sòl agrícola (White, 1984).

⁶ La ciutat ideal de Le Corbusier estava projectada amb una estructura espacial clarament diferenciada amb l'objectiu que reflectís l'estructura social urbana de forma segregada. En aquesta estructura es reservava el centre per a l'elit social, alhora que es preveïen dues zones residencials més, una per a classes mitjanes altes i una altra per a la classe treballadora, totes dues amb característiques totalment desiguals (Hall, 1996).

estatus socials, però amb una presència important de classes mitjanes, la qual cosa ha contribuït a diversificar cada vegada més la morfologia socioterritorial de la perifèria metropolitana (Porcel, 2016). Aquests dos elements són importants com a antecedents generals a l'hora d'entendre i d'interpretar l'evolució de les desigualtats socioeconòmiques en l'eix centre-perifèria a la Barcelona metropolitana.

3. Fonts de dades i mètodes d'anàlisi

Les fonts de dades principals a partir de les quals s'ha realitzat aquest estudi sobre la suburbanització de la pobresa a la metròpoli de Barcelona són: la sèrie històrica de l'Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població (1985-2011); l'Enquesta de condicions de vida, 2016; i l'Enquesta de cohesió urbana, 2017. Aquestes enquestes formen part del Sistema integrat d'informació metropolitana sobre cohesió social i urbana (SIMCSU) de l'Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona (IERMB)⁷.

Pel que fa a l'estructura de l'anàlisi s'ha articulat en quatre parts: a) anàlisi de les desigualtats centre-perifèria; b) anàlisi de l'evolució de l'estructura social i les seves pautes de localització residencial; c) anàlisi de les dinàmiques del mercat immobiliari de la mobilitat residencial; d) anàlisi dels factors explicatius de la desigualtat centre-perifèria. A les tres primeres parts, l'estratègia analítica s'ha abordat majoritàriament a partir d'anàlisis descriptives evolutives, combinant indicadors estàndards, creuaments bivariats i recursos cartogràfics. A la quarta part, s'ha incorporat a l'anàlisi un model de regressió logística per explicar el risc de pobresa al conjunt de l'AMB el 2016.

El model de regressió logística s'ha construït seqüencialment. A cada etapa s'ha incorporat un dels següents blocs de variables explicatives. El *bloc de territori* inclou la distinció entre Barcelona ciutat i la primera corona metropolitana (resta AMB). El *bloc sobre mobilitat residencial* inclou la distinció entre aquells que no han canviat d'habitatge durant els darrers 5 anys i aquells que sí que ho han fet. El *bloc d'atributs sociodemogràfics* inclou una mesura de la classe social seguint el model de la classificació ESEC (Rose i Harrison, 2010), l'edat en intervals, i la composició de la llar pel que fa a nombre de residents i si hi ha o no infants dependents. El *bloc sobre ingressos* incorpora un seguit de mesures indirectes sobre els components dels ingressos al conjunt de la llar. En primer lloc, es fa servir el nombre de persones a la llar amb ingressos individuals iguals o superiors als 1.500€ a l'any. Aquesta variable es fa servir com a proxy a les llars de dobles ingressos. En segon lloc es fa servir la variable sobre intensitat del treball a la llar,

que mesura la proporció de temps treballat pels membres de la llar en edat laboral, sobre el total potencial de temps que podrien haver treballat al llarg de l'any. Seguidament, es fan servir un conjunt de variables dicotòmiques que capturen si el conjunt d'ingressos a la llar es componen o no en més d'un 25% de rendes provinents dels següents components: el lloguer d'una propietat immobiliària, pensions de jubilació, transferències socials per atur, i transferències socials a nivell de llar (es consideren conjuntament les transferències per habitatge, les transferències d'urgència social, i les ajudes a la família). En darrer lloc s'incorpora un *bloc d'interaccions* entre el nivell territorial amb la mobilitat residencial, amb la intensitat del treball a la llar i amb els ingressos per pensions de jubilació.

La unitat d'anàlisi a les dades són els individus. Per a corregir l'heterocedasticitat fruit de l'agrupació dels individus en llars, s'han calculat les mesures d'error estàndard fent servir el mètode robust dins el paquet sjstats (Lüdecke, 2018) pel programari R (R Core Team, 2018).

4. Les desigualtats centre-perifèria a l'àrea metropolitana de Barcelona

La metròpoli de Barcelona es troba actualment en plena recomposició social després de la gran recessió econòmica. Des de 2014, la recuperació de l'ocupació ha permès reduir la població amb rendes baixes i, per extensió, també la desigualtat social, tot i que encara no s'han recuperat els valors de la situació pre-crisi (Sarasa et al., 2017). Així es reflecteix al gràfic 1, on es pot observar que el valor del coeficient de Gini passa entre 2011 i 2016 de 0,335 a 0,298, el que corrobora aquesta reducció de la desigualtat d'ingressos entre la població metropolitana⁸. Aquest gràfic també posa de manifest l'augment de la desigualtat que es va produir amb l'inici de la crisi en 2008, que va trencar un llarg procés de cohesió social que es va iniciar els anys 80 (Sarasa et al., 2013). Precisament, aquest llarg procés de disminució de la desigualtat social, el qual coincideix plenament amb la terciarització de l'economia barcelonense, situa la capital catalana en un model diferent⁹ respecte d'altres ciutats on la progressió de la globalització i la desindustrialització han generat una dinàmica més clara de desigualtat creixent (Sassen, 1991). En el cas de Barcelona, aquest procés de cohesió social s'explica per la combinació de diversos factors, com ara el desenvolupament de l'Estat del benestar durant les primeres legislatures democràtiques, l'augment i cessant de població ocupada fins que va arribar la crisi econòmica de 2008 i també per la intensa incorporació de la dona al mercat de treball, particularment a partir dels anys 90 (Trullén, 2015; Trullén et al., 2014; Sarasa et al., 2018).

Tanmateix, per tal d'examinar com han evolucionat les desigualtats d'ingressos en l'eix centre-perifèria

⁷ Per més informació consulteu: <https://iermb.uab.cat/es/encuestas/cohesion-social-urbana/>

⁸ Per tal de fer comparativa la sèrie de dades disponible, s'ha calculat el coeficient de Gini per la població de 18 anys i més que és la població homogènia a totes les edicions de les enquestes utilitzades: l'Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població, elaborada bàsicament per l'IERMB amb la col·laboració d'Idescat i l'Encuesta de Condiciones de Vida, elaborada per l'INE i també per l'Idescat en el context català. A més, també s'ha de tenir en compte que les estimacions de renda familiar proporcionades per les diferents enquestes no són estrictament comparables, tot i que es considera que en les anàlisis de distribució transversals poden oferir una idea de les tendències de determinats indicadors.

⁹ A banda de Barcelona, també hi ha d'altres ciutats europees que no han tendit a polaritzar-se socialment durant el procés de desindustrialització (Hamnett, 1994).

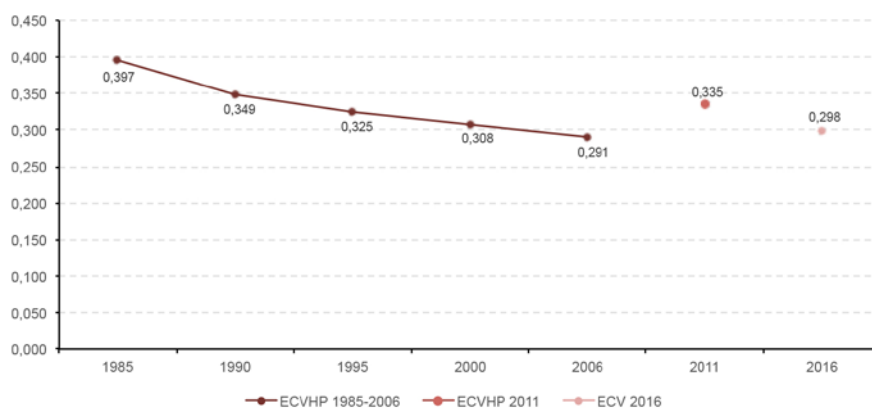
de l'àrea metropolitana de Barcelona, s'ha calculat durant el mateix període (1985-2016) la taxa de risc de pobresa a Barcelona (ciutat central) i a la resta de l'àrea metropolitana de Barcelona (primera corona metropolitana) (gràfic 2). Els resultats mostren tres situacions diferenciades, i a una d'elles, la dels darrers anys (2011-2016), es confirma que, efectivament, a Barcelona està augmentant el risc de pobresa a la perifèria metropolitana (del 18,5% en 2011 al 20,4% en 2016), mentre que a la ciutat central s'ha reduït (del 20,2% en 2011 al 15,9% en 2016). Es pot afirmar, per tant, que a la metròpoli de Barcelona s'està produint, com a d'altres ciutats que s'han assenyalat anteriorment, un empobriment de la perifèria respecte el centre. Però, el que resulta crucial per poder parlar de forma clara d'un procés de suburbanització de la pobresa és saber si el fenomen és resultat del desplaçament de població amb rendes baixes o si són altres factors els que ho expliquen. Els propers apartats es

dedicaran a aprofundir en aquesta qüestió, però abans, també val la pena descriure les altres dues situacions anteriors que s'identifiquen en relació amb les desigualtats socioeconòmiques entre el centre i la perifèria metropolitana de Barcelona.

La primera situació, la més duradora en el temps (1985-2000), també reflecteix una primera corona més empobrida que la ciutat central, tot i que en aquest cas s'entén que els resultats reflecteixen més la lògica de l'estructura socioresidencial típica de la ciutat europea —amb les classes mitjanes centrades i les classes treballadores ocupant zones més perifèriques—, que no pas un altre tipus de fenomen.

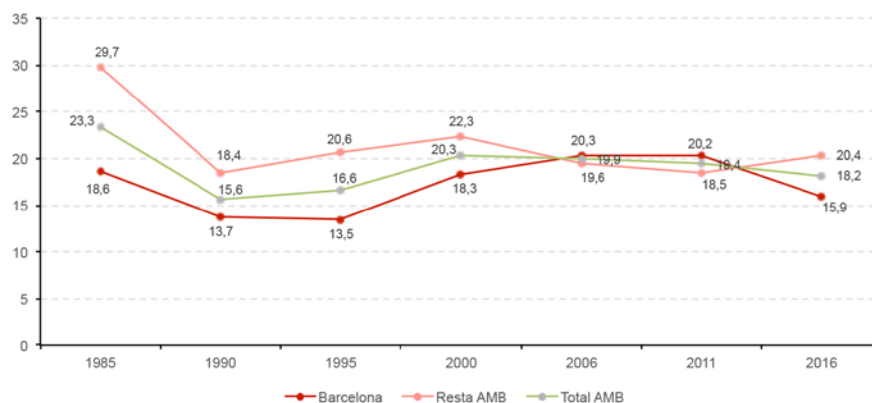
Aquesta situació, però, canvia els anys 2006 i 2011, quan els nivells de pobresa al municipi de Barcelona i a la resta de l'àrea metropolitana convergeixen. Tal com es pot observar al gràfic 2, l'any 2006, la convergència en els valors de la taxa de risc de pobresa en

Gràfic 1. Coeficient de Gini sobre ingressos equivalents. Població de 18 anys i més. Àrea metropolitana de Barcelona, 1985-2016

Font: IERMB, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població, 1985-2000; Idescat i IERMB, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població, 2006 i 2011; INE i Idescat, Encuesta de Condiciones de Vida, 2016.

Gràfic 2. Taxa de risc de pobresa segons àmbit territorial metropolità. Població de 18 anys i més. Àrea metropolitana de Barcelona, 1985-2016

Font: IERMB, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població, 1985-2000; Idescat i IERMB, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població, 2006 i 2011; INE i Idescat, Encuesta de Condiciones de Vida, 2016.

¹⁰ En aquest cas, la taxa de risc de pobresa (a partir del llindar de l'àrea metropolitana de Barcelona establert l'any 2016 en uns ingressos nets anuals de menys de 11.199,13€ per unitat de consum) també s'ha calculat per la població de 18 anys i més per facilitar la comparabilitat en la sèrie de dades. Per més informació, vegeu la nota al peu 7.

ambdós territoris es produeix tant per la reducció de la pobresa a la resta de l'àrea metropolitana de Barcelona com per l'augment de la pobresa a la ciutat central. En aquest cas, l'empobriment de la població resident a Barcelona pot tenir a veure amb la intensa arribada de població immigrant estrangera. És sabut, que amb el canvi de segle, les grans metròpolis espanyoles, particularment Madrid i Barcelona, van jugar un paper clau com a portes d'entrada de la població estrangera a Espanya (Fullaondo, 2007). Però, a més, com demostren alguns estudis, dins de l'estructura metropolitana de Barcelona, la ciutat central, va ser l'àmbit territorial que va rebre una major quantitat d'immigrants estrangers durant els primers anys del procés migratori (Domingo et al., 2004; Bayona, 2008). Va ser posteriorment quan de manera progressiva aquesta població es va anar desplaçant cap els municipis adjacents, com ara l'Hospitalet de Llobregat, Sant Adrià de Besòs, Badalona o Santa Coloma de Gramenet. Per altra banda, la reducció de la proporció de població en risc de pobresa a la primera corona metropolitana durant els primers anys de la dècada dels 2000 podria estar més associada amb què, simultàniament a la forta arribada de població immigrant estrangera a la ciutat central, la població autòctona intensifica els canvis residencials cap a la perifèria (Porcel i Navarro-Varas, 2014). Tot plegat succeeix en un context marcat per l'elevada producció i oferta residencial de la darrera fase del boom immobiliari (Rodríguez, 2006), que va afavorir sens dubte l'augment de la mobilitat residencial metropolitana¹¹. Pel que fa al manteniment de les diferències poc significatives dels nivells de pobresa al centre i a la perifèria metropolitana l'any 2011, podria estar relacionat per l'impacte relativament transversal que

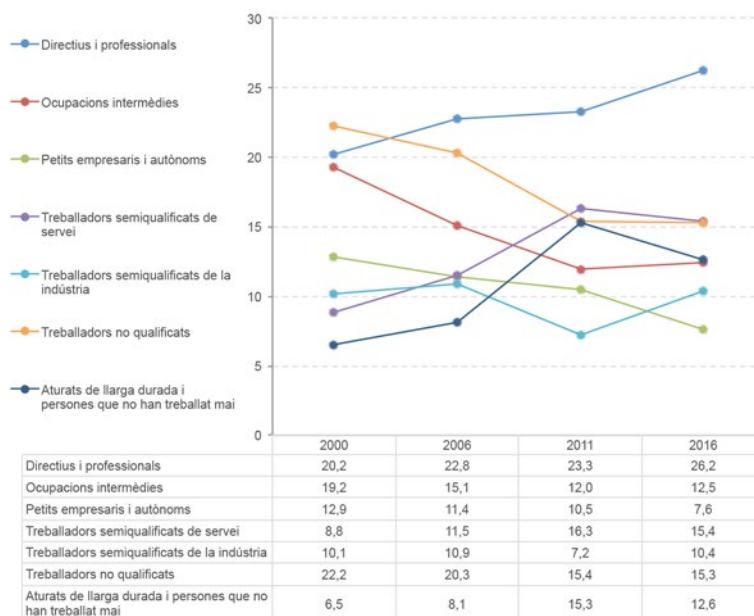
va tenir la crisi econòmica en l'estructura social metropolitana (Sarasa et al., 2013), la qual cosa va comportar una distribució molt més homogènia de la població amb rendes baixes arreu del territori metropolità (Porcel, 2016; Porcel i Navarro-Varas, 2016).

5. L'estratificació social a la Barcelona metropolitana: evolució i pautes de localització residencial segons classe social

Són diversos els autors que situen la transformació de l'estructura de classes urbana pròpia del trànsit industrial-postindustrial com un dels principals factors explicatius de les dinàmiques de gentrificació (Hamnett i Williams, 1980; Ley, 1980; Hamnett, 1984; Butler i Robson, 2003; Butler et al., 2008). La tesis central d'aquests autors és, en síntesi, que amb aquesta transformació de l'estructura de classes apareixen noves classes mitjanes amb pautes de consum diferents a les de la classe mitjana tradicional, entre les quals destaca una major preferència per residir en àrees urbanes centrals (Zukin, 1982, 1998). En aquest sentit, l'evolució de l'estructura social de la població resident a l'àrea metropolitana de Barcelona i les pautes de localització residencial de les diferents classes socials són les primeres qüestions a analitzar per tal de veure si s'identifica alguna relació amb l'augment de la desigualtat centre-perifèria.

El gràfic 3 mostra com des de l'any 2000 la classe mitjana —formada per professionals i directius—, juntament amb els treballadors semiqualficats de serveis, són les dues classes socials que més han crescut en els darrers anys. La classe de professionals i directius ha passat de conformar el 20,2% de la població de 16 anys i més de l'àrea metropolitana de Barcelona en

Gràfic 3. Distribució de la població segons classe social (ESeC). Població de 16 anys i més. Àrea metropolitana de Barcelona, 2000-2016

Font: IERMB i Idescat, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població, 2000 i 2011; INE i Idescat, Encuesta de Condiciones de Vida, 2016.

¹¹ Hi ha autors que vinculen l'augment de la mobilitat residencial en aquest període també a d'altres factors, més enllà dels econòmics (creixement econòmic, facilitat de crèdit, producció immobiliària, etc.) i polítics (desenvolupament urbanístic, consum de sòl, etc.): l'augment en el pes relatiu de la població en edat potencial d'emancipar-se o de formar noves llars (25-39 anys), la gran aflluència de població immigrada i l'increment del nombre de llars associat a la *Segona Transició Demogràfica* (Miralles-Guasch et al., 2007; Donat, 2012).

2000 al 26,2% en 2016, i els treballadors semiqua-
lificats de serveis han passat del 8,8% en 2000 al
15,4% en 2016. Aquesta tendència creixent dels
treballadors del sector serveis, tant dels qualificats
com dels menys qualificats, es troba directament
relacionada amb l'avenç del procés de terciarització
del sistema productiu de Barcelona¹². De fet,
davant la reducció de les ocupacions intermèdies
(del 19,2% en 2000 al 12,5% en 2016) i dels treba-
lladors no qualificats (del 22,2% en 2000 al 15,3%
en 2016), els professionals i directius s'han conso-
lidat clarament com la classe social majoritària a la
metròpoli de Barcelona durant la darrera dècada.

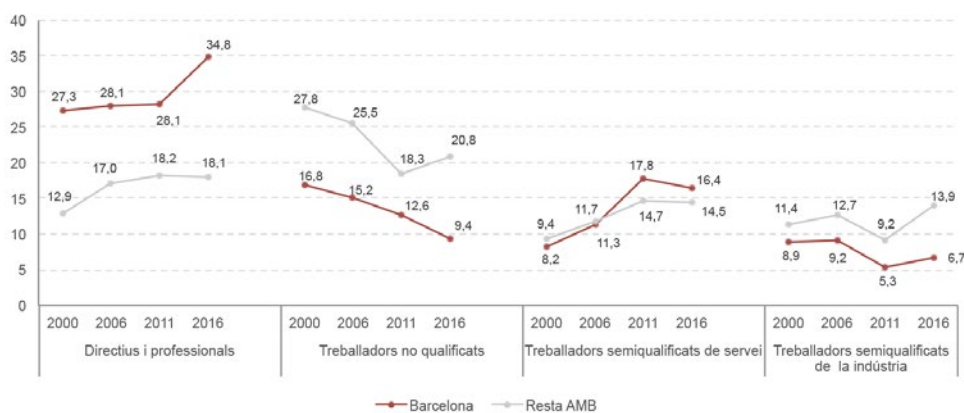
Si s'observa el pes que tenen les classes mitjanes
(professionals i directius) i les classes treballadores
entre els residents de Barcelona i de la resta de
l'àrea metropolitana (gràfic 4), es pot obtenir alguna
pista més sobre el fenomen que s'està estudiant.
En primer lloc, es registra una diferència molt impor-
tant entre el percentatge de classe mitjana que re-
sideix actualment a la ciutat central (34,8%) i la que
resideix a la primera corona metropolitana (18,1%).
A més, com es pot observar, aquesta diferència ha
crescut de manera important en els darrers anys,
tornant a situar-se a una distància semblant a la que
es registrava l'any 2000, quan la pobresa també era
més elevada a la perifèria metropolitana que a la ciu-
tat central (gràfic 2). Per altra banda, els treballadors
no qualificats apareixen durant tot el període analit-
zat (2000-2016) més presents a la primera corona
metropolitana que al municipi de Barcelona. Però
el que crida més l'atenció és el lleuger repunt que
registra aquesta classe social a la primera corona
metropolitana durant els darrers anys (del 18,3% en
2011 al 20,8% en 2016), mentre que la seva presèn-
cia a la ciutat central ha anat contínuament a la baixa
(del 16,8% en 2000 al 9,4% en 2016). Pel que fa a
la resta de classes socials que apareixen al gràfic 4,
es pot destacar que els treballadors semiqua-
lificats industrials també tenen un major predomini en

la primera corona metropolitana (13,9% en 2016, per
un 6,7% a Barcelona), mentre que els treballadors se-
miqua-
lificats de serveis estan proporcionalment més
presentes a la ciutat central (16,4%), tot i que a poca dis-
tància del registre de la resta de l'àrea metropolitana de
Barcelona (14,5%).

Una anàlisi més en detall a partir de les dades que pro-
porciona el Cens de població i habitatges per secció
censal mostra com en les darreres tres dècades les
classes mitjanes¹³ han avançat de manera gradual,
però incessant, en l'ocupació del centre de la metrò-
poli (mapa 1). Des dels seus enclavaments tradicionals
—els districtes de l'Eixample, les Corts, Sarrià-Sant
Gervasi i Gràcia—, les classes mitjanes han proliferat
precisament en molts altres barris del municipi de Bar-
celona, s'han estès pel litoral i el nord de la ciutat (la
Vila Olímpica del Poblenou, el Poblenou, Diagonal Mar
i el Front Marítim del Poblenou, Sant Andreu, la Sa-
grera), fins arribar als seus confins, tot i que sigui de
manera testimonial (el Besòs i el Maresme, la Verneda
i la Pau, el Bon Pastor, Trinitat Vella, i les Roquetes).

Això no obstant, les classes mitjanes no han limitat el
seu àmbit d'expansió al centre metropolità, sinó que la
perifèria també ha vist com els directius i professionals
han radicat la seva residència en municipis on gairebé
no tenien presència. Tal i com es veu al mapa 1, aquest
fenomen respondria a la intensificació del procés de
suburbanització que es produeix durant la dècada dels
90 amb el fragor del boom immobiliari com a teló de
fons i que comporta una expansió de les classes mit-
janes arreu de la metròpoli. A banda de la consolidació
de les principals àrees residencials de les classes mit-
janes a la primera corona metropolitana —Castellde-
fels, Sant Cugat del Vallès, Sant Just Desvern, Esplu-
gues de Llobregat i Tiana—, aquest tipus de població
apareix també a barris del Prat de Llobregat, Sant Boi
de Llobregat, Sant Vicenç dels Horts, Sant Adrià de Be-
sòs, Santa Coloma de Gramenet, Montcada i Reixac,
Ripollet o Barberà del Vallès.

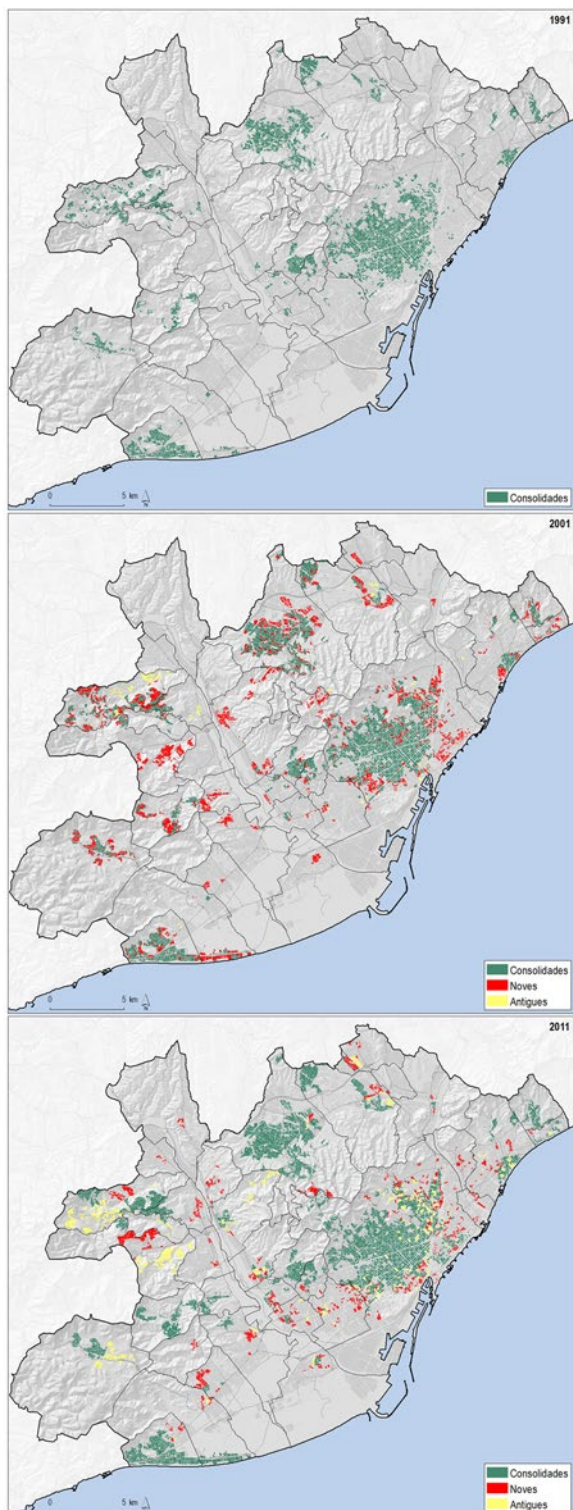
Gràfic 4. Classe social (ESeC) segons àmbit de residència. Població de 16 anys i més de classe mitjana (directius i professionals) i de classe treballadora (desagregada). Àrea metropolitana de Barcelona, 2000-2016

Font: IERMB i Idescat, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població, 2000 i 2011; INE i Idescat, Encuesta de Condiciones de Vida, 2016.

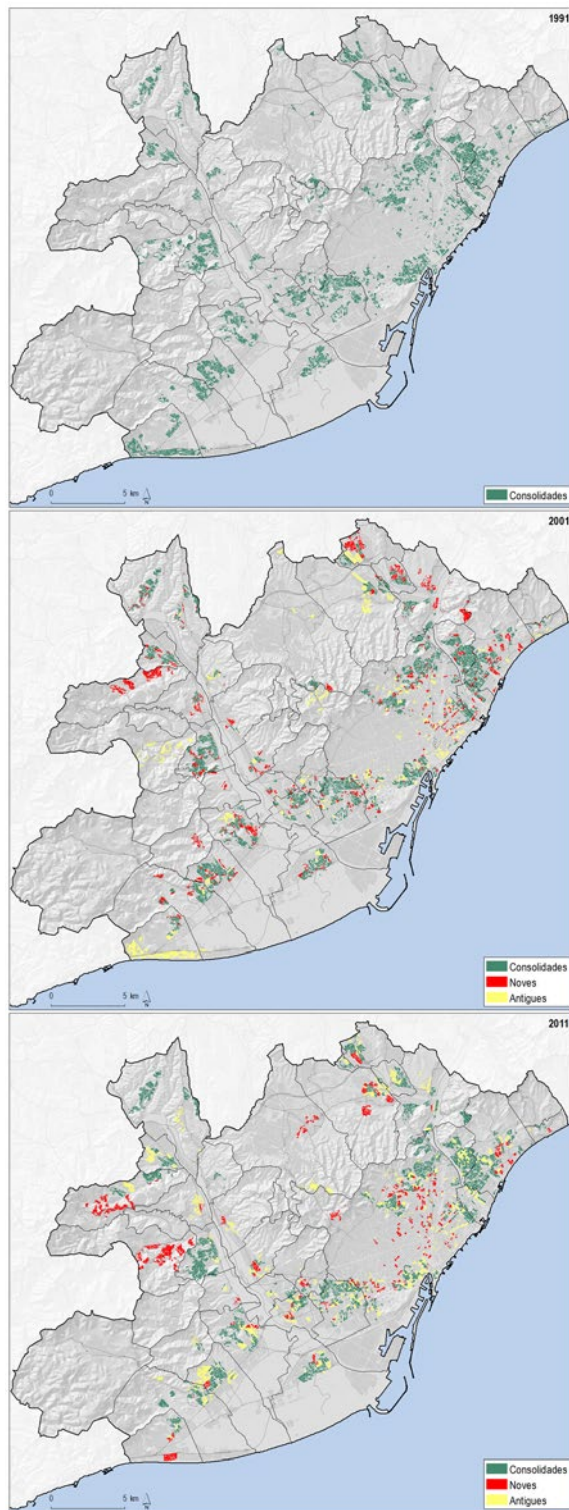
¹² Una explicació més detallada de la transformació de l'estructura de classes socials a l'àrea metropolitana de Barcelona es pot trobar a Sarasa et al. (2018).
¹³ En aquest cas, les classes mitjanes agrupen tres categories ocupacionals del Cens de població i habitatges segons la CNO: directius d'empreses i de les administracions públiques; tècnics i professionals científics i intel·lectuals; i tècnics i professionals de suport.

Mapa 1. Àrees residencials amb predomini de classes mitjanes. Seccions censals amb un % de classes mitjanes superior a la mitjana metropolitana. Àrea metropolitana de Barcelona, 1991-2011

Font: Cens de població i habitatges, 1991, 2001 i 2011.

Mapa 2. Àrees residencials amb predomini de classes treballadores. Seccions censals amb un % de classes treballadores superior a la mitjana metropolitana. Àrea metropolitana de Barcelona, 1991-2011

Font: Cens de població i habitatges, 1991, 2001 i 2011.

Per la seva banda, l'evolució de les classes treballadores¹⁴ està definida per una relativa pèrdua de pes al centre metropolità en contraposició amb l'avançament de les classes mitjanes (mapa 2). La reducció ha estat especialment significativa als barris del centre històric i del districte de Sant Martí, on, malgrat la minva, resisteixen alguns reductes d'importància als barris del Raval, el Gòtic, la Barceloneta i el Besòs i el Maresme. De la seva evolució a la perifèria es pot dir que ha estat complexa, romanent important allà on ho era, però de manera més difosa, menys clara. És el cas de municipis dominats per les classes treballadores, com ara Viladecans, el Prat de Llobregat, Cornellà de Llobregat, l'Hospitalet de Llobregat, Sant Adrià de Besòs, Santa Coloma de Gramenet, Montcada i Reixac o Ripollet.

Per aprofundir en la distribució espacial de les classes mitjanes i de les classes treballadores a l'àrea metropolitana de Barcelona se n'ha volgut investigar el grau de suburbanització d'aquestes classes socials a partir de la seva relació espacial amb la ciutat central. Per fer-ho, s'han calculat diferents índexs de centralització per a cadascun dels grups, tot i que només s'ha pogut fer pels anys 1991, 2001 i 2011¹⁵. Aquesta operacionalització està en línia amb la proposta realitzada per Kavanagh et al. (2016) i Bailey i Minton (2017) en les seves anàlisis sobre suburbanització de la pobresa al Regne Unit. Amb l'objectiu de disposar d'una imatge més completa, en la present recerca s'ha optat per treballar amb els tres índexs de centralització recollits per Massey i Denton (1988) al seu article de referència sobre segregació residencial. Un primer índex és el que calcula la proporció d'un grup —en el present article cadascuna de les classes socials— que resideix al centre metropolità (PCC) (Massey i Denton, 1988)¹⁵. Aquest índex varia de 0 a 1, essent major la seva presència al centre com més s'aproxima a 1. Un segon índex és el de centralització absoluta (ACE) que mesura la distribució espacial d'un grup comparada amb la superfície al voltant del centre urbà (Massey i Denton, 1988). S'interpreta com la part de la població d'un grup que hauria de canviar de secció per assolir una distribució del grup al voltant del centre. Aquest índex varia de -1 a 1, essent negatiu si els membres del grup resideixen lluny del centre i positiu si tendeixen a viure a prop del centre. El valor és igual a 0 quan tenen una distribució equiparable entre el centre i la perifèria. Per últim, també s'ha calculat

l'índex de centralització relativa (RCE) (Duncan i Duncan, 1955), que calcula en quina mesura un grup tendeix a viure a prop o lluny del centre en relació amb un altre grup. S'interpreta com la part del grup de referència que hauria de canviar de secció per tenir una distribució tan centralitzada com la de l'altre grup. Aquest índex proporciona valors entre -1 i 1, essent negatiu quan el grup de referència viu lluny del centre i positiu quan ho fa a prop, sempre considerant la llunyania i proximitat en relació amb la del grup que es compara.

Els respectius indicadors mostren que a la metròpoli de Barcelona tant les classes mitjanes com les classes treballadores tenen un elevat grau de centralització, però les classes mitjanes ocupen més espais centrals de la metròpoli que les classes treballadores (taula 1). Pràcticament, el 60% de la població de classe mitjana de la metròpoli resideix a la ciutat central, mentre que la proporció de classe treballadora se situa en el 43,4%. Aquesta major centralitat de les classes mitjanes, però, s'ha anat reduint lleugerament en les darreres dècades com a conseqüència d'una major presència d'aquesta població a la perifèria metropolitana. En canvi, les classes treballadores han mantingut una certa estabilitat en la seva ocupació del centre metropolità, tot i que amb una lleu tendència a situar-se també més cap a la perifèria. Aquestes dades, venen a confirmar el que mostren també els mapes previs, on les classes mitjanes, a banda d'ocupar cada vegada més espais centrals metropolitans, també han crescut en entorns perifèrics on abans no hi eren. És a dir, el major pes que han tingut al centre ha estat contrarestat per un augment superior a la perifèria. Això no obstant, quan es posen en relació les classes treballadores amb les classes mitjanes, s'observa un menor nivell de centralitat de les primeres, tal i com mostra l'RCE.

Per tant, el que en definitiva es pot extreure d'aquest conjunt de resultats és que, fins el 2011, ambdues classes socials estaven perdent centralitat de manera moderada, al mateix temps que les classes mitjanes continuen mantenint de manera creixent una centralitat major respecte les classes treballadores. En tot cas, almenys fins aquesta data, no hi ha signes molt evidents que la classe treballadora hagués iniciat un clar procés de desplaçament residencial cap a la perifèria com a conseqüència d'un procés de centralització de les classes mitjanes. Tanmateix, encara falta informació sobre què ha succeït els anys posteriors,

Taula 1. Índexs de centralització* de les classes mitjanes i les classes treballadores. Àrea metropolitana de Barcelona, 1991, 2001 i 2011

Classes socials	PCC			ACE			RCE		
	1991	2001	2011	1991	2001	2011	1991	2001	2011
Classes mitjanes	0,722	0,628	0,592	0,748	0,658	0,622			
Classes treballadores	0,489	0,437	0,434	0,600	0,546	0,538	0,335	0,248	0,191

Nota: Càlculs realitzats amb el software Geo-Segregation Analyzer (Apparicio et al., 2014).
Font: Cens de població i habitatges, 1991, 2001 i 2011.

¹⁴ Les classes treballadores apleguen tres categories ocupacionals del Cens de població i habitatges segons la classificació nacional d'ocupacions (CNO): treballadors de serveis de restauració, personals, protecció i venedors dels comerços; operadors d'instal·lacions i maquinària i muntadors; i treballadors no qualificats

¹⁵ Per tant, els resultats no poden donar pistes sobre l'augment de pobresa a la perifèria metropolitana que es registra l'any 2016, però serviran per conèixer quines han estat les darreres tendències.

¹⁶ Per al càlcul dels índexs de centralització el centre metropolità està definit per totes aquelles seccions que pertanyen al municipi de Barcelona.

en un escenari marcat per l'increment dels preus de l'habitatge, sobretot a la ciutat central. Això és el que s'analiza a l'apartat següent a partir de la mobilitat residencial.

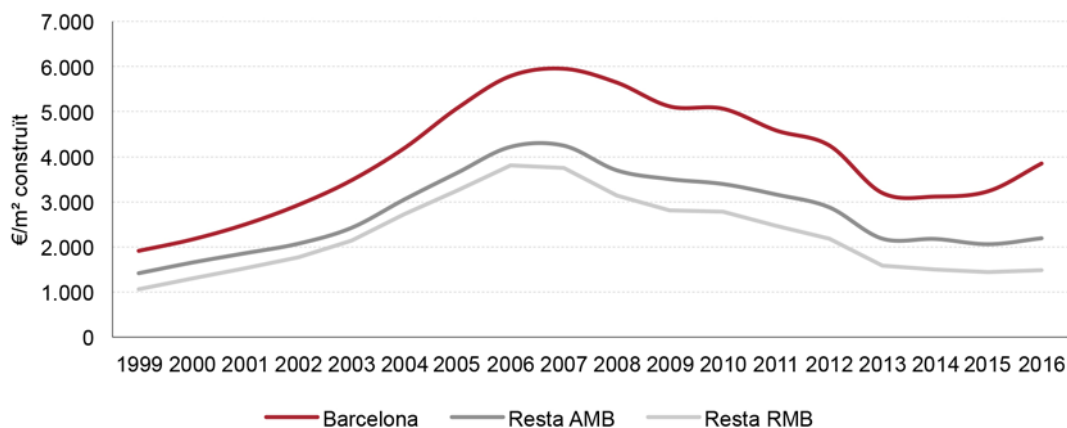
6. Les dinàmiques del mercat immobiliari i els canvis residencials

6.1. Un nou canvi de cicle del mercat immobiliari

La metròpoli de Barcelona ha viscut durant els últims vint anys la seva particular versió del procés de sobreescalfament del mercat residencial i de depressió profunda del sector que ha experimentat el conjunt d'Espanya. Aquesta darrera fase de correcció de preus de l'habitatge s'atura a la regió metropolitana de Barcelona l'any 2013, donant pas a un període d'estabilització de tres anys que és seguit per un nou augment molt pronunciat dels preus entre 2015 i 2016 (gràfics 5 i 6).

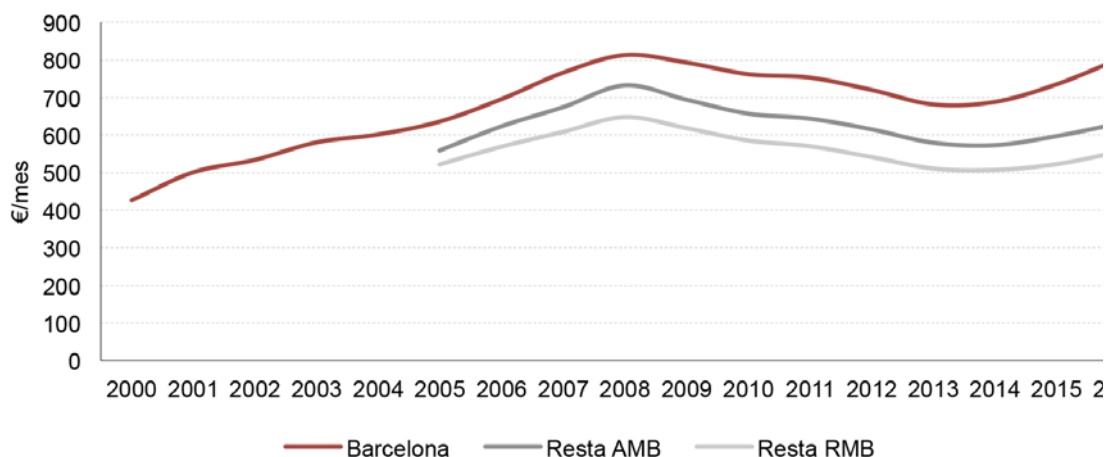
Tal i com indiquen alguns autors, la reactivació econòmica iniciada l'any 2014 està essent acompanyada també per la recuperació del sector immobiliari, i això repercuteix en els preus dels habitatges (Rodríguez, 2018). Diversos factors expliquen aquesta alça de preus. Els més importants serien la recuperació del mercat de treball, les bones condicions de finançament i la concepció de l'habitatge com a objecte d'inversió que ofereix unes rendibilitats molt elevades davant d'altres actius¹⁹. En aquest últim punt, les administracions públiques hi han incidit significativament. La legislació aprovada l'any 2012 per activar la inversió immobiliària de les Societats Cotitzades Anònimes d'Inversió en el Mercat Immobiliari (SOCIMI) mitjançant beneficis fiscals —entre d'altres mesures de flexibilització dels requisits d'aquestes societats—; la revisió de la Llei d'Arrendaments Urbans l'any 2013 per la qual s'intentava flexibilitzar el mercat mitjançant, entre d'altres mesures, la reducció de cinc a tres anys de la durada del contracte i desvinculant de l'IPC la revisió de la renda a pagar pel llogater; la conces-

Gràfic 5. Preu mitjà de compravenda d'habitatges d'obra nova registrades (€/m² construït) segons àmbit territorial. Regió metropolitana de Barcelona, 1999-2016¹⁷

* Nota: fins al 2012 s'utilitzen dades de l'Associació de Promotors i Constructors d'Edificis de Catalunya (APCE). A partir de 2013 es fan servir dades dels col·legis de registradors de la propietat. La pronunciació davallada que té lloc entre 2012 i 2013 és resultat de treballar amb dades finals de compravenda i no dades d'oferta d'habitatge, més altes que les que resulten finalment de l'operació de compravenda i que s'ha acabat inscrivint en el registre de la propietat. La disponibilitat de dades a partir de 2013 fa recomanable el seu ús per tractar-se d'informació més consistent en termes metodològics.
Font: Sistema d'Indicadors Metropolitans de Barcelona (IERMB), a partir de dades de la Secretaria d'Habitatge i Millora Urbana de la Generalitat de Catalunya. Les dades són del segon semestre de cada any.

Gràfic 6. Preu mitjà de lloguer segons àmbit territorial (€/mes). Regió metropolitana de Barcelona, 2000-2016¹⁸

Font: Sistema d'Indicadors Metropolitans de Barcelona (IERMB) amb dades de la Secretaria d'Habitatge i Millora Urbana, Generalitat de Catalunya, a partir de les fiances de lloguer dipositades a l'INCASÒL.

¹⁷ Les dades es refereixen al segon semestre de cada any. No es disposa d'informació de tots els municipis.

¹⁸ Les dades es refereixen al segon semestre de cada any. No es disposa d'informació de tots els municipis.

¹⁹ Segons dades del Banc d'Espanya (2016, 2018), la rendibilitat de l'habitatge a l'estat ha crescut incessantment des de 2013, quan la inversió reportava beneficis negatius del 3,5%, fins l'any 2017 en el que el retorn de la inversió ascendia a l'11,4%. Aquesta evolució ha estat la inversa que han experimentat altres actius, com els bons de l'estat (del 4,1% al 1,5%), els dipòsits de les llars (de l'1,6% al 0,1%) o la Borsa (Ibex-35) (del 21,4% al 7,4%).

sió de permisos de residència a inversors estrangers (*Golden visa*) per la Llei de Suport a Emprendedors i la seva Internacionalització aprovada l'any 2013; o una regulació insuficient de l'habitatge d'ús turístic que ha crescut de manera desorbitada en moltes ciutats amb aquest atractiu, entre elles Barcelona i alguns altres municipis de la regió metropolitana des de l'any 2009²⁰. Aquest context, al que s'afegeix el caràcter global de la ciutat de Barcelona i la seva àrea metropolitana²¹, han posat els fonaments per al creixement de la demanda d'habitatge per satisfer les necessitats residencials i per a la proliferació d'inversors locals i estrangers. L'augment de demanda ha augmentat la pressió sobre un sistema residencial altament mercantilitzat i condicionat per la tradicional manca d'habitatge social²², la qual cosa el fa més dependent dels cicles econòmics d'auge i caiguda (Hochstenbach i Musterd, 2018).

És al centre metropolità, però, on tots aquests factors concorren més intensament, tot generant una alça de preus especialment significativa. L'evolució dels darrers anys indica, fins i tot, l'eixamplament del diferencial entre els preus a Barcelona respecte la resta de la metròpoli. Tant les dades relatives als habitatges en règim de compra com els de lloguer mostren que la ciutat de Barcelona aguditza les diferències amb la perifèria, producte d'incrementos extraordinàriament elevats al centre metropolità. Entre 2014 i 2016, l'habitatge d'obra nova ha experimentat un encariment del 23,5% al municipi de Barcelona, mentre que a la resta de l'àrea metropolitana el preu s'ha mantingut estable (alça de 0,7%) i a la resta de la regió metropolitana, fins i tot, ha baixat l'1,3%. En el cas del preu del lloguer, es mantenen els diferencials entre Barcelona i les dues corones metropolitanes, si bé aquestes diferències no són tan accentuades. El creixement del preu mitjà de lloguer des del 2013 ha estat del 17,6% a Barcelona, del 8,8% a la primera corona metropolitana i del 8,4% a la segona.

Efecte d'aquesta evolució, com s'ha dit, és l'eixamplament de la distància existent entre els preus d'accés a l'habitatge en el centre i la perifèria metropolitana. La diferència entre la mitjana del preu de compravenda de l'habitatge d'obra nova a Barcelona i a la primera corona es va mantenir estable entorn l'1,4 i l'1,5 des de 1999, mentre que l'inici de la recuperació de preus de l'any 2014 marca un augment de l'1,4 a l'1,8 en tan sols tres anys; en el cas de la segona corona, el diferencial respecte a Barcelona és major, i en aquests tres anys s'ha accentuat del 2,1 al 2,6. Pel que fa als preus mitjans de lloguer, el diferencial és més baix, però descriu una tendència ascendent similar. Des de 2005, el diferencial entre Barcelona i la primera corona metropolitana ha augmentat de l'1,1 a l'1,3, i en el cas de la segona corona de l'1,2 a l'1,4.

Aquestes dinàmiques d'encariment del preu de l'habitatge a la ciutat central, és un dels factors que podria estar causant un desplaçament de la població amb menys ingressos cap a la perifèria metropolitana, i que explicaria, almenys en part, l'increment de la desigualtat socioeconòmica que s'ha registrat en els darrers anys entre Barcelona i la primera corona. Aquesta hipòtesi s'analitza a l'apartat següent a partir de la informació relativa a la mobilitat residencial.

6.2. Classes socials i pautes de mobilitat residencial a la metròpoli de Barcelona

La mobilitat residencial de la població és un dels mecanismes causals del fenomen de la gentrificació, conjuntament amb la mobilitat social ascendent i la renovació demogràfica. L'aportació i transcendència de cadascun d'aquests factors en la transformació dels barris de les grans ciutats, no és lineal, i presenta importants variacions entre ciutats, però també entre barris d'una mateixa urb. Per exemple, en una anàlisi per a les ciutats d'Amsterdam i Rotterdam, Hochstenbach i van Gent (2015) evidencien com el desplaçament de la població (mobilitat residencial) és clau per explicar els processos de gentrificació en barris amb un estatus social relativament alt. En canvi, la mobilitat social i la transformació demogràfica adquireixen més protagonisme entre els barris d'estatus social més baix que experimenten també processos de gentrificació. En tot cas, el que queda clar és que els tres mecanismes actuen simultàniament i la mobilitat residencial per si sola es mostra insuficient per explicar la complexitat del fenomen.

La mobilitat residencial en el context metropolità de Barcelona presenta particularitats en relació amb d'altres regions europees i americanes. Els països nòrdics, Austràlia o Estats Units destaquen per taxes de mobilitat relativament elevades, mentre que als països de l'est i del sud d'Europa és molt menor (Caldera i Andrews, 2011). En aquest sentit, destaca la baixa mobilitat residencial de la població metropolitana, malgrat l'increment significatiu ençà la darrera dècada del s. XX (taula 2), com ja s'ha explicat anteriorment. L'accés generalitzat a l'habitatge mitjançant la propietat (el 76% de la població de la metròpoli de Barcelona viu l'any 2016 en habitatges de propietat), fomentat mitjançant la intervenció pública, i el *familisme* com a element clau en l'organització del benestar, han estat assenyalats com els fonaments explicatius de la baixa mobilitat a les regions espanyoles. Al mateix temps, la majoria dels canvis residencials que es produeixen tenen lloc dins el mateix municipi, tot mantenint la proximitat amb el lloc d'origen i possibilitant una millora de l'habitatge o la qualitat residencial sense haver de modificar l'espai de vida (Módenes, 2007).

L'any 2017, la proporció de població de 18 anys i més que resideix a la regió metropolitana de Barcelona i que va canviar en els darrers cinc anys és del 10,4%,

²⁰ Recents investigacions als Estats Units han trobat evidència empírica en la relació entre l'augment dels habitatges d'ús turístic, la reducció de l'oferta d'habitatge en règim de lloguer residencial i l'augment de preus, tant de lloguer com de propietat (Lee, 2016; Horn i Merante, 2017; Barron et al., 2018).

²¹ L'informe de l'Observatori de Barcelona 2017 (Ajuntament de Barcelona i Cambra de Comerç de Barcelona, 2017) posa de manifest el posicionament mundial capdavanter de Barcelona en termes de competitivitat, reputació, inversió estrangera, innovació, i turisme.

²² Segons dades de l'Observatori Metropolità de l'Habitatge de Barcelona (Trilla et al., 2017) a partir de les dades del Cens de població i habitatges del 2011, l'habitatge social al municipi de Barcelona considerat com l'habitatge cedit o a baix preu representava l'1,9% del parc d'habitatges principal i a la resta de l'àrea metropolitana l'1,1%. En el cas de Barcelona, l'Ajuntament ha comptabilitzat el parc públic d'habitatges de la ciutat l'any 2016 en un 1,6% sobre el total del parc d'habitatges principals. Aquestes xifres estan molt per sota de les que registren d'altres ciutats europees de països com els Països Baixos (30%), Àustria (24%), Suècia (19%) o el Regne Unit (18%) (Pittini et al., 2017).

la qual cosa suposa una reducció significativa respecte el 2011 (25,0%). De fet, la dada actual és similar a la que es registrava abans del boom immobiliari l'any 1995 (12,6%). Per tant, segons aquests resultats els canvis residencials, incloent les entrades externes a la regió metropolitana de Barcelona, s'han reduït significativament en els darrers anys.

El gràfic 7 reflecteix com han estat els fluxos residencials que s'han produït a la regió metropolitana de Barcelona l'any 2017 entre la població que ha canviat d'habitatge en els darrers cinc anys. Com es pot observar i com ja s'havia avançat anteriorment, els fluxos residencials més importants es produeixen dins de cada corona metropolitana, considerant també la ciutat central com a tal. Així, el 24,6% d'aquests canvis residencials tenen origen i destí dins del municipi de Barcelona, el 16,0% es produeixen dins de la resta de l'àrea metropolitana de Barcelona i el 24,7% dins de la resta de la regió metropolitana de Barcelona. No obstant, els fluxos residencials que resulten més interessants en aquest estudi són tant les sortides com les entrades al municipi de Barcelona.

Pel que fa a les sortides, les que es produeixen entre Barcelona i la resta de l'àrea metropolitana (primera corona) constitueixen el 5,7% del conjunt de canvis que es van produir a la regió metropolitana, mentre que el 3,5% es produeixen entre Barcelona i la segona corona metropolitana. Es tracta, doncs, d'uns moviments de població molt reduïts en termes estructurals. Les dades de l'Observatori Metropolità de l'Habitatge de Barcelona, confirmen a més que les sortides de la capital catalana han disminuït entre 2006 i 2016 passant de 43.564 canvis residencials a 30.072 (Trilla et al., 2017).

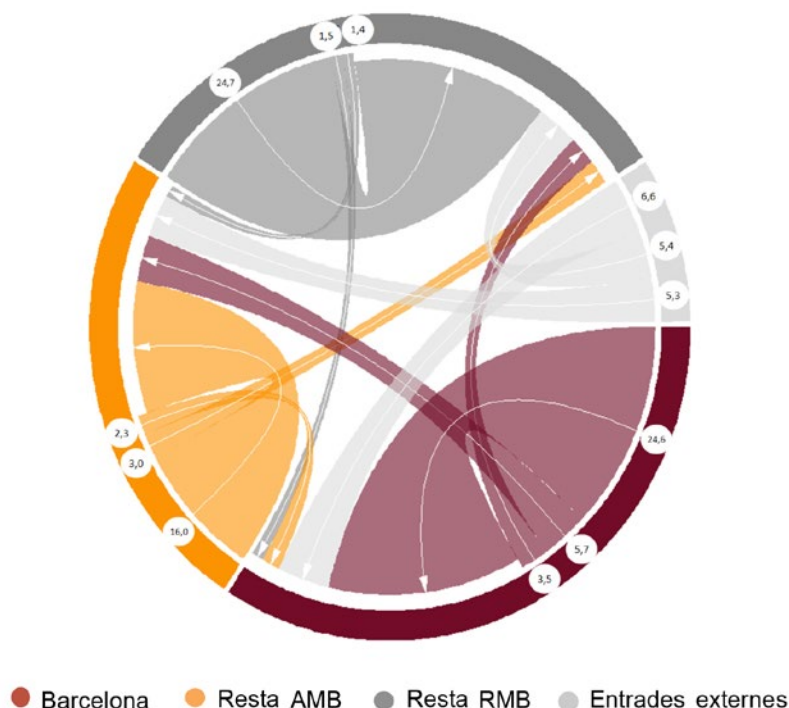
Per altra banda, la proporció de les entrades externes a Barcelona procedents de fora de la regió metropolitana, és del 6,6%, molt similar a les de les dues corones metropolitanes (5,3% en el cas de la resta de l'àrea metropolitana de Barcelona i 5,4% en el cas de la resta de la regió metropolitana de Barcelona). Aquests resultats queden molt lluny de la intensitat i el volum que van caracteritzar el moviment migratori internacional de la dècada dels 2000 i, per tant, tampoc aparenta ser un fenomen amb capacitat de produir canvis estructurals molt importants. A més, les entrades a Barcelona procedents de les corones metropolitanes són també

Taula 2. Canvis d'habitatge en els darrers cinc anys segons lloc de destí (incloent entrades externes) (Població 18 anys i més). Regió metropolitana de Barcelona, 1995-2017

	1995	2000	2006	2011	2017
Barcelona	4,2	10,6	19,5	27,1	10,6
Resta AMB	6,0	12,4	20,3	26,1	9,0
Resta AMB i resta RMB	6,2	13,8	21,4	24,7	10,6
Total	5,2	12,6	20,7	25,0	10,4

Font: IERMB, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població, 1995-2000; Idescat i IERMB, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població, 2006-2011; IERMB, Enquesta de cohesió urbana, 2017.

Gràfic 7. Canvis residencials (Població de 18 i més anys que ha canviat d'habitatge als darrers cinc anys). Regió metropolitana de Barcelona, 2017

Font: IERMB, Enquesta de cohesió urbana, 2017.

força reduïdes com per considerar-les rellevants (2,3% en el cas de la resta de l'àrea metropolitana de Barcelona i 1,5% en el cas de la resta de la regió metropolitana de Barcelona).

Malauradament, a partir de la informació disponible no es pot disposar de dades estadísticament significatives que caracteritzin aquests fluxos residencials segons la classe social de la població que els protagonitza. L'únic que es pot observar és que, l'any 2017, del conjunt de població que es va canviar d'habitatge en els darrers cinc anys a Barcelona, el 40,0% és de classe mitjana, mentre que el 15,2% és de classe treballadora (gràfic 9). Aquesta situació és molt diferent a la que s'havia donat en anys anteriors. Entre 1995 i 2011 les diferències entre els movers d'aquestes dues classes socials eren molt menors. El moment en què es distancien més és l'any 2006 en favor de les classes treballadores (31%, per un 22,6% de la classes mitjanes), una situació que té a veure amb la forta arribada d'immigració estrangera i als seus efectes en el mercat immobiliari (Módenes, 2007).

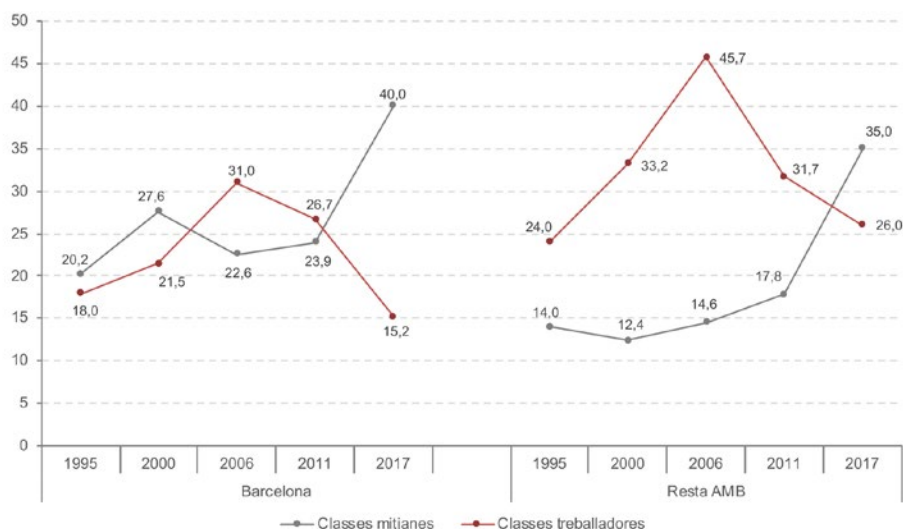
A la resta de l'àrea metropolitana de Barcelona també es dona una situació atípica actualment. L'any 2017, el percentatge de població de classes mitjanes (35,0%) que va canviar d'habitatge en els darrers cinc anys a aquest àmbit territorial és per primer cop superior al de les classes treballadores (26,0%), tot i que la diferència és molt més moderada que la que es registra a la ciutat central.

Malgrat les limitacions d'aquests resultats respecte el fenomen de suburbanització de la pobresa que s'està estudiant, ja que no permeten controlar la procedència dels canvis d'habitatge —tot i que, com s'ha dit abans, majoritàriament es produeixen

dins del mateix municipi de residència— i poden reflectir un cert efecte de composició en els diferents àmbits, el que sí que es pot afirmar és que en l'escenari actual són les classes mitjanes les que estan canviant més d'habitatge, tant per instal·lar-se a la ciutat central com per fer-ho a la primera corona. Les classes treballadores, en canvi, mostren una mobilitat residencial molt escassa, sobretot en els moviments residencials que tenen com a destí el municipi de Barcelona. En aquest cas, el percentatge actual és menor fins i tot que el que es registrava l'any 1995 (18,0%), la qual cosa demostra la desigualtat latent que hi ha actualment en les possibilitats per entrar a viure a un habitatge a la capital catalana.

Per altra banda, si s'atén a les raons que han motivat els canvis d'habitatge entre la població que s'ha mogut en els darrers cinc anys, s'ha de dir que, l'any 2017, entre els que s'han produït amb destí a la ciutat central, el 12% estan fonamentats en motius econòmics o forçats en relació amb l'habitatge²³. Aquest percentatge s'ha mantingut estable durant els darrers cinc anys després d'un ascens en els primers anys de recessió econòmica (del 8,8% en 2006 al 11,8% en 2011). En canvi, entre els moviments residencials amb destí a la resta de l'àrea metropolitana de Barcelona, aquest percentatge és molt més elevat l'any 2017 (18,4%). De fet, ja es va incrementar molt entre els anys 2006 i 2011 (del 3,8% al 14,6%) com a conseqüència de la crisi econòmica i ha continuat augmentant en el darrer quinquenni. Malauradament, en aquest cas tampoc es poden analitzar separatament els moviments que impliquen un trànsit neutre (tant intramunicipals com intermunicipals dins de la primera corona metropolitana) dels que tenen l'origen a Barcelona, la qual cosa possibilitaria copsar nítidament si s'està produint o no una 'expulsió' significativa de residents de la ciutat central a la perifèria metropolitana.

Gràfic 8. Composició social de la població que resideix a l'àrea metropolitana i que ha canviat d'habitatge als darrers 5 anys segons àmbit territorial de destí (població de 18 anys i més). Àrea metropolitana de Barcelona, 1995-2017

Font: IERMB, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població, 1995-2000; Idescat i IERMB, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població, 2006-2011; IERMB, Enquesta de cohesió urbana, 2017.

²³ Aquesta categoria inclou l'enderrocament, expulsió, no renovació del contracte de l'anterior habitatge o l'accés a un habitatge més barat.

En tot cas, el que sí que semblen reflectir les dades de mobilitat residencial analitzades és que d'estar produint-se aquest desplaçament residencial de la població amb ingressos més baixos (cosa que no desmenteixen els resultats obtinguts), el flux seria d'una magnitud poc important en termes estructurals i insuficient per explicar l'increment del risc de pobresa que s'ha produït en els darrers anys a la primera corona metropolitana respecte el municipi de Barcelona. Per tant, quin són els factors que expliquen aquest empobriment de la perifèria?

7. L'escenari post-crisi i el nou empobriment de la perifèria

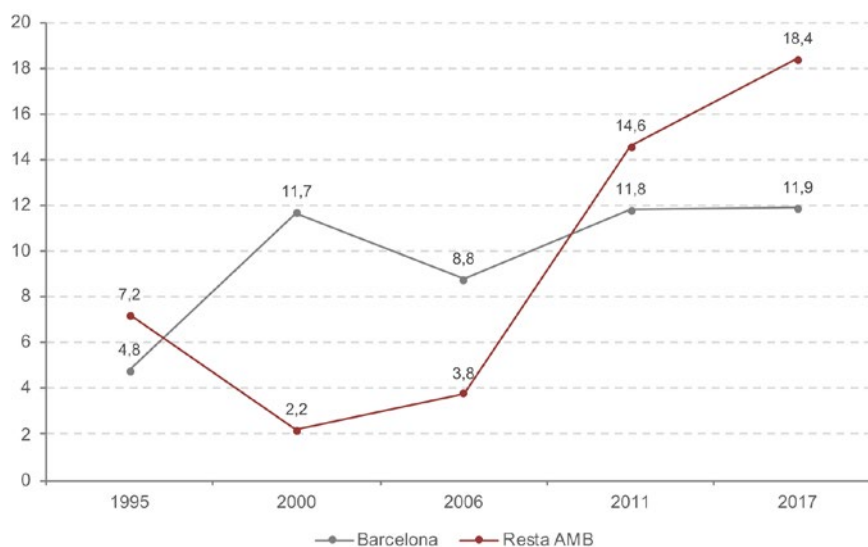
Per intentar acabar d'esbrinar els factors que expliquen la diferència entre els nivells de risc de pobresa que es registren l'any 2016 entre la població resident al municipi de Barcelona i la que resideix a la primera corona metropolitana, s'ha elaborat un model de regressió logística (taula 3). Aquest model es presenta de manera seqüencial amb la introducció de les diferents dimensions explicatives considerades: a) la mobilitat residencial; b) les característiques sociodemogràfiques; c) els tipus i el nombre d'ingressos de la llar²⁴. D'aquesta manera es pot veure quin és l'efecte explicatiu de cadascuna d'aquestes dimensions, tot controlant la variable territorial que distingeix Barcelona de la resta de l'àrea metropolitana.

En la primera entrada al model —només amb la variable territorial— es confirma l'existència de diferències significatives en quan al risc de pobresa entre la població que viu al centre i a la perifèria de la metròpoli de Barcelona. Segons els resultats, l'any 2016 per cada persona que pateix risc de pobresa a Barcelona ciutat, n'hi ha 1,7 a la primera

corona metropolitana. L'objectiu amb la introducció de la resta de variables és descompondre aquest efecte explicatiu de la variable territorial, per tal de poder identificar els factors que hi ha darrera d'aquesta desigualtat territorial.

Seguint la seqüència d'introducció de variables, en primer lloc, es troba una associació significativa entre el fet d'haver canviat d'habitatge en els darrers 5 anys i el fet de patir risc de pobresa. Això resulta coherent amb el que abans ja s'havia vist respecte l'increment dels motius econòmics en els canvis d'habitatge que s'han produït arran de la crisi econòmica, una pauta que es manté en l'escenari post-crisi i que resulta força rellevant en el marc d'aquesta investigació. Si s'estigués produint un desplaçament de la població amb menys recursos econòmics cap a la perifèria, aquesta variable de canvis d'habitatge, a més de mostrar-se rellevant per si sola en el model predictiu del risc de pobresa, també hauria de tenir necessàriament un pes important interactuant amb el territori. Això també succeeix, tal com es pot observar a la seqüència final del model, on s'inclouen les interaccions amb els àmbits territorials d'algunes variables. Per tant, el que evidencia aquest resultat és que, controlant totes les variables del model, encara hi ha diferències importants entre la població de Barcelona i la de la resta de l'àrea metropolitana respecte l'associació que es produeix entre canviar d'habitatge i patir risc de pobresa. Dit d'una altra manera, la població que ha canviat d'habitatge recentment i que actualment resideix a la primera corona metropolitana és més probable que sigui econòmicament vulnerable en relació amb la que resideix a Barcelona i es troba en les mateixes circumstàncies. De fet, una cosa semblant és el que mostrava el gràfic 9 anteriorment. Però, tot i que són resultats coherents amb un hipotètic procés de suburbanització de la pobresa, no són suficients

Gràfic 9. Percentatge de població (18 i més anys) que ha canviat d'habitatge als darrers 5 anys per motius econòmics o forçats en relació amb l'habitatge. Àrea metropolitana de Barcelona, 1995-2017

Font: IERMB, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població, 1995-2000; Idescat i IERMB, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població, 2006-2011; IERMB, Enquesta de cohesió urbana, 2017.

²⁴ Per a més detalls sobre el model vegeu apartat 3.

per confirmar-lo, ja que es desconeix la procedència dels canvis d'habitatge. En tot cas, si es té en compte que el flux residencial Barcelona-primer corona és petit en volum i que la majoria dels canvis residencials a la metròpoli de Barcelona es produeixen al mateix àmbit, tot indica que sí, que segurament hi hagi alguns desplaçaments forçats de població amb rendes baixes cap a la perifèria, però, definitivament, no pot ser aquest el fenomen que hagi incidit més durant els darrers anys en la configuració de la desigualtat socioeconòmica centre-perifèria actual. Hi han d'haver intervingut altres factors de forma més rellevant.

Tant la classe social a què es pertany com el tipus de llar on es viu constitueixen també aspectes rellevants a l'hora de definir el risc de pobresa de la població metropolitana. En el cas de les classes socials, evidentment, les classes treballadores apareixen com a més vulnerables respecte la classe mitjana. Per altra banda, la població que viu a llars unipersonals o amb infants són les que presenten més probabilitat de patir risc de pobresa respecte les llars sense infants. Amb la introducció d'aquest mòdul sociodemogràfic en el model, sí que es detecta una reducció del poder explicatiu de la variable territorial, la qual cosa indica que les diferències en la composició social dels dos

Taula 3. Model de regressió logística sobre el risc de pobresa (Total població). Àrea metropolitana de Barcelona, 2016

	Model nul Odds Ratio	Territori Odds Ratio	Mobilitat Odds Ratio	Socio- demogr Odds Ratio	Ingressos Odds Ratio	Int. Odds Ratio
Valor a l'origen (Intercept)	0.28 ***	0.21 ***	0.17 ***	0.05 ***	0.00 ***	0.00 ***
Territori (ref. Barcelona)						
Resta AMB		1.70 ***	1.82 ***	1.63 ***	1.47 ***	0.88
Mobilitat (ref. Més de 5 anys)						
5 anys o menys			2.67 ***	2.64 ***	3.06 ***	2.52 ***
ESEC (ref. Directius i professionals)						
Ocupacions intermèdies				2.50 ***	2.35 ***	2.37 ***
Classe treballadora				3.83 ***	2.91 ***	2.99 ***
Aturats de llarga durada i persones que no han treballat mai				5.46 ***	2.82 ***	2.89 ***
No aplica				2.97 ***	3.03 ***	2.89 ***
Edat (ref. De 35 a 64 anys)						
Menor de 16 anys				0.82	0.72	0.76
De 16 a 34 anys				0.98	1.24	1.25
De 65 i més anys				0.90	1.23	1.28
Tipus de llar (ref. Llars sense menors)						
Llars amb menors				1.39 **	2.23 ***	2.22 ***
Unipersonal 65+				2.89 ***	0.80	0.76
Unipersonal<65				2.32 ***	0.80	0.84
Intensitat del treball a la llar (ref. [1, 0.85])						
(0.45,0.85]					5.26 ***	3.78 ***
[0,0.45]					21.11 ***	11.02 ***
No aplica					5.60 ***	3.61 ***
Nombre d'ingressos a la llar (ref. Tres o més)						
Dos					1.61 **	1.63 **
Un o cap					7.89 ***	8.17 ***
Rendes provinents de prestació atur (ref. < 25%)						
PRenda_Atur> 25% renda					1.43	1.46
Rendes provinents de jubilació (ref. < 25%)						
PRenda_Jub > 25% renda					0.54 ***	0.86
Rendes provinents de prestacions llar (ref. < 25%)						
PRenda_Llar> 25% renda					1.08	1.12
Rendes provinents de lloguer propietats (ref. > 25%)						
PRenda_Llog<=25% renda					1.44	1.41
Interaccions						
Resta AMB * 5 anys o menys						1.54
Resta AMB * intensitat (0.45,0.85]						1.86 *
Resta AMB * intensitat [0,0.45]						3.21 **
Resta AMB * intensitat No aplica						2.23 *
Resta AMB * Renda_Jub > 25% renda						0.40 **
Observacions	3497	3497	3497	3497	3497	3497
Pseudo-R ²	R ² _N = .000	R ² _N = .018	R ² _N = .058	R ² _N = .129	R ² _N = .380	R ² _N = .387
AIC	3696,437	3656,625	3565,722	3412,723	2742,631	2729,746
-2 Log-Likelihood	3694,437	3652,625	3559,722	3386,723	2698,631	2677,746

Nota: · p<.1 * p<.05 ** p<.01 *** p<.001
Font: INE i Idescat, Enquesta de condicions de vida, 2016.

territoris explicaria part de les desigualtats socioeconòmiques entre el centre i la perifèria de la metròpoli de Barcelona.

La dimensió dels d'ingressos també és força rellevant en aquest sentit. Quan s'introdueixen en el model les variables d'aquesta dimensió, el poder explicatiu de la variable territorial torna a reduir-se. En aquest cas, és sobretot la població que viu a llars amb baixa intensitat laboral i la població que viu a llars amb un únic sustentador les que presenten més risc de pobresa. Per tant, la participació (o no) en el mercat de treball de diferents membres de la llar apareix com un factor clau a l'hora de definir l'estatus socioeconòmic de la població. I, si s'observa el bloc d'interaccions, el risc de pobresa que pateix la població amb baixa intensitat de treball a la primera corona metropolitana és més de dues vegades superior que el de la població que es troba en la mateixa situació a la ciutat central. Aquest és, per tant, un dels factors més importants en l'explicació de la desigualtat entre aquests dos àmbits territorials²⁵. Finalment, s'ha de dir que el model també reconeix la força protectora del sistema de pensions en el context actual, una situació que es va configurar arrel de la crisi amb la forta caiguda de les rendes procedents del treball i que encara es manté.

En definitiva, aquest model demostra que la diferència en els nivells de població en risc de pobresa que es constaten l'any 2016 entre el centre i la perifèria de la metròpoli de Barcelona tenen més a veure amb un efecte derivat de la composició social d'ambdós territoris, on la incidència dels canvis residencials recents és poc significativa.

8. Conclusions

A Barcelona actualment no s'està produint (de moment) un procés de suburbanització de la pobresa a escala metropolitana com a conseqüència de l'extensió del procés de gentrificació al municipi de Barcelona (Lopez-Gay, 2018). Si més no, no de forma rellevant en termes estructurals. Sí que, en aquest moment de l'escenari post-crisi, la primera corona metropolitana apareix més empobrida que la ciutat central, però aquesta situació no es pot explicar, ara per ara, pel desplaçament de la població de rendes baixes cap a la perifèria. Segons les anàlisis realitzades, malgrat que l'associació entre el fet d'haver canviat d'habitatge recentment i el fet de patir risc de pobresa presenta una pauta diferenciada entre la població del centre i de la perifèria (més probabilitat de patir risc de pobresa entre la població que ha canviat d'habitatge en la primera corona metropolitana en comparació amb la que ho ha fet a Barcelona), el flux residencial de Barcelona cap a la primera corona metropolitana ha estat de baixa intensitat durant aquests darrers anys, la qual cosa fa que no es pugui considerar com un element del tot rellevant en l'actual configuració de la desigualtat centre-perifèria.

Els aspectes que semblen explicar millor l'empobriment de la perifèria de Barcelona tenen més a veure, doncs, amb la pròpia composició social d'ambdós territoris, molt diferenciats en termes de classe social. Això no és nou, de fet, com s'ha explicat al llarg d'aquest article, tradicionalment, el municipi de Barcelona sempre ha estat més poblat per classes mitjanes que la perifèria. El que sí que es constata és que aquesta diferència s'ha intensificat en els darrers anys i això es reflecteix també en els nivells de renda de la població. Les classes mitjanes tenen més facilitats per inserir-se laboralment en l'escenari post-crisi, mantenen habitualment millors condicions laborals, són més propícies a formar llars de dobles ingressos i tot plegat fa també que estiguin millor protegides per l'Estat del benestar (Sarasa et al., 2017). Tot indica que l'increment del pes de les classes mitjanes a la capital catalana ha d'estar relacionat amb la mobilitat social ascendent de la pròpia població barcelonesa o amb processos de renovació demogràfica, ja que també queda clar que no pot ser només producte de l'arribada externa de població. En aquest sentit, la transformació de l'estructura social de Barcelona sembla que actualment estigui seguint un procés de 'professionalització' (creixement de les classes mitjanes), lligat amb la transformació del sistema productiu de la pròpia metròpoli. Aquest fenomen ha tingut lloc també, anys enrere, a d'altres ciutats europees postindustrials (Hamnett, 1994). En tot cas, aquesta és una qüestió que requereix ser estudiada amb més profunditat. Per altra banda, a l'hora d'explicar les desigualtats centre-perifèria també apareix amb molta rellevància el fet que la població que viu a llars on gran part dels seus membres actius estan aturats són més vulnerables econòmicament a la perifèria que a la ciutat central. La qual cosa indica que la reactivació econòmica no està funcionant igual a tota la metròpoli de Barcelona i que la protecció social de la desocupació encara mostra febleses importants a la perifèria metropolitana.

Tot plegat fa que sigui més correcte descriure el fenomen estudiat com un procés d'empobriment de la perifèria, el qual es troba més relacionat amb la reconfiguració socioterritorial que s'està gestant en el context post-crisi, que no pas amb els processos de gentrificació que s'estan desenvolupant a la ciutat central. Aquest plantejament encara guanya més sentit si es té en compte l'elevada proporció de població que viu en habitatges de propietat a la metròpoli de Barcelona (76%). Aquest factor afavoreix que els residents s'ancorin molt més al territori, configurant-se una estructura socioresidencial més rígida i resistent als efectes dels cicles immobiliaris que a d'altres realitats urbanes amb una major presència de llogaters. Per últim, els resultats obtinguts també inviten a reflexionar sobre si les desigualtats centre-perifèria a la metròpoli de Barcelona estarien tornant a ser les que eren tradicionalment, tot després d'uns primers anys del segle XXI força convulsos des del punt de vista demogràfic i econòmic.

²⁵ De fet, es pot observar com quan s'introdueixen les interaccions la variable territorial deixa de ser significativa en l'explicació del risc de pobresa i aquesta interacció és la més rellevant.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

AJUNTAMENT DE BARCELONA i CAMBRA DE COMERÇ DE BARCELONA (2017). *Informe Observatori de Barcelona 2017*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona i Cambra de Comerç de Barcelona.

APPARICIO, P., MARTORI, J. C., PEARSON, A. L., FOURNIER, E., i APPARICIO, D. (2014). An open-source software for calculating indices of urban residential segregation. *Social Science and Computer Review*, 32(1), 117-128.

BAILEY, N., i MINTON, J. (2017). The suburbanisation of poverty in British cities, 2004-16: extent, processes and nature. *Urban Geography, on line 23 Nov. 2017*, 1-24. doi 10.1080/02723638.2017.1405689.

BANCO DE ESPAÑA (2016). *Síntesis de indicadores. Indicadores del mercado de la vivienda*. Disponible a: https://www.bde.es/webbde/es/estadis/infoest/si_1_6.pdf

BANCO DE ESPAÑA (2018). *Síntesis de indicadores. Indicadores del mercado de la vivienda*. Disponible a: https://www.bde.es/webbde/es/estadis/infoest/si_1_5.pdf

BARRON, K., KUNG, E., i PROSERPIO, D. (2018). *The sharing economy and housing affordability: Evidence from Airbnb*. Disponible a: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3006832

BAYONA, J. (2008). El impacto de la inmigración extranjera en la estructura demográfica de las ciudades. El caso de la ciudad de Barcelona y su región metropolitana. *Arquitectura, Ciudad y Entorno*, 8, 116-142.

BORJA, J. (1985). Notas sobre las transformaciones territoriales e institucionales en Europa. A J. Echezagusia (Ed.), *Metropolis, territorio y crisis* (pp. 95-136). Madrid: Asamblea de Madrid.

BURGESS, E. (1984)[1925]. The Growth of the City. An Introduction to a Research Project. A R.E. Park i E. Burgess (Eds.), *The City* (pp. 47-62). Chicago: The Chicago University Press.

BUTLER, T., i ROBSON, G. (2003). Negotiating Their Way In: The Middle Classes, Gentrification and the Deployment of Capital in a Globalising Metropolis. *Urban Studies*, 40(9), 1.791-1.809.

BUTLER, T., HAMNETT, C., i RAMSDEN, M. (2008). Inward and Upward: Marking Out Social Class Change in London, 1981-2001. *Urban Studies*, 45(1), 67-88.

CALDERA, A., i ANDREWS, D. (2011). Residential mobility and public policy in OECD countries. *OECD Journal: Economic Studies*, 2011(1), 185-206.

CARRERAS, J.M., OTERO, M., i RUIZ, E. (2012). *50 anys de transformacions territorials. 1956-2006: Àrea i regió metropolitana de Barcelona*. Barcelona: Àrea Metropolitana de Barcelona.

COOKE, T.J., i DENTON, C. (2015). The suburbanization of poverty? An alternative perspective. *Urban Geography*, 36(2), 300-313.

DEKKER, K., i VAN KEMPEN, R. (2004). Large Housing Estates in Europe: Current Situation and Developments. *Tijdschrift Voor Economische en Sociale Geografie*, 95(5), 570-577.

DOMINGO, A., BAYONA, J., i LÓPEZ GAY, A. (2004). Impacto demoespacial de la internacionalización de los flujos migratorios en la ciudad de Barcelona. *Migraciones*, 16, 157-198.

DONAT, C. (2012). La incidencia de las dinámicas demográficas en las necesidades residenciales y en la oferta de vivienda en la Región Metropolitana de Barcelona. *Ciudad y Territorio. Estudios Territoriales*, 44(174), 689-704.

DUNCAN, O., i DUNCAN, B. (1955). A Methodological Analysis of Segregation Indexes. *American Sociological Review*, 20(2), 210-217.

FERRER, A. (2008). Vivienda y vivienda social en el área metropolitana de Barcelona: una visión retrospectiva. A J.M. Llop, J. Ganau i C. Bellet (Eds.), *Vivienda y sociedad nuevas demandas, nuevas tendencias* (pp. 537-558). Lleida: Universitat de Lleida.

FERRER, A. i NEL-LO, O. (1991). Barcelona: La transformació d'una ciutat industrial. *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, 3, 9-30.

FONT, A. (2004). *L'explosió de la ciutat: morfologies, mirades i mocions sobre les transformacions territorials recents en les regions urbanes de l'Europa Meridional*. Barcelona: Col·legi d'Arquitectes de Barcelona.

FONT, A., LLOP, C., i VILANOVA, J.M. (1999). *La construcció del territori metropolità: Morfogènesi de la regió urbana de Barcelona*. Barcelona: Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona.

FULLAONDO, A. (2007). La inmigración en España: una aproximación metropolitana comparada. *Arquitectura, Ciudad y Entorno*, 2(4), 497-518.

HALL, P. (1996). *Ciudades del mañana. Historia del urbanismo en el siglo XX*. Barcelona: Ediciones del Serbal.

HAMNETT, C. (1984). Gentrification and Residential Location Theory: A Review and Assessment. A J. Van Weesep i S. Musterd (Eds.), *Geography and the Urban Environment. Progress in Research and Applications* (pp. 283-319). Chichester: Wiley.

HAMNETT, C. (1991). The Blind Men and the Elephant: The Explanation of Gentrification. A J. Van Weesep i S. Musterd (Eds.), *Urban Housing for the Better-off: Gentrification in Europe* (pp.30-51). Utrecht: Stedelijke Netwerken.

HAMNETT, C. (1994). Social Polarisation in Global Cities: Theory and Evidence. *Urban Studies*, 31(3), 401-424.

- HAMNETT, C., i WILLIAMS, P. (1980). Social change in London: A study of gentrification. *Urban Affairs Quarterly*, 15(4), 469–487.
- HOCHSTENBACH, C., i MUSTERD, S. (2018). Gentrification and the suburbanization of poverty: changing urban geographies through boom and bust periods. *Urban Geography*, 39(1), 26–53.
- HOCHSTENBACH, C., i VAN GENT, W.P. (2015). An anatomy of gentrification processes: variegating causes of neighbourhood change. *Environment and Planning A*, 47(7), 1.480–1.501.
- HOLIDAY, A. (2009). Suburban Neighborhood Poverty in U.S. Metropolitan Areas in 2000. *City Community*, 8(2), 155–176.
- HORN, K., i Merante, M. (2017). Is home sharing driving up rents? Evidence from Airbnb in Boston. *Journal of Housing Economics*, 38, 14–24.
- HULCHANSKI, D. (2010). *The Three Cities within Toronto: Income Polarization among Toronto's Neighbourhoods, 1970-2005*. Toronto: Cities Center.
- HUNTER, P. (2014). *Poverty in Suburbia: A Smith Institute Study into the Growth of Poverty in the Suburbs of England and Wales*. Londres: The Smith Institute.
- JANOSCHKA, M., SEQUERA, J., i SALINAS, L. (2014). Gentrificación en España y América Latina. Un diálogo crítico. *Revista de Geografía Norte Grande*, 58, 7–40.
- KAVANAGH, L., LEE, D., i PRYCE, G. (2016). Is Poverty Decentralizing? Quantifying Uncertainty in the Decentralization of Urban Poverty. *Annals of the American Association of Geographers*, 106(6), 1.286–1.298.
- KNEEBONE, E., i BERUBE, A. (2014). *Confronting Suburban Poverty in America*. Washington: Brookings Institution.
- LEE, D. (2006). How Airbnb short-term rentals exacerbate Los Angeles's affordable housing crisis: Analysis and policy recommendations. *Harvard Law & Policy Review*, 10, 229-253.
- LEES, L., SLATER, T., i WYLY, E. (2008). *Gentrification*. New York: Routledge.
- LEES, L., SLATER, T., i WYLY, E. (Eds.) (2010). *The Gentrification Reader*. New York: Routledge.
- LEY, D. (1980). Liberal Ideology and Post-Industrial City. *Annals of Association American Geographers*, 70, 238–258.
- LÓPEZ, C., PUJADAS, I., i BAYONA, J. (2013). *Transformaciones territoriales y segregación demográfica en las regiones metropolitanas de Madrid y Barcelona: la creciente dicotomía entre centros y periferias*. Ponència presentada al XI Congreso Español de Sociología, Madrid.
- LÓPEZ-GAY, T. (2018). Cambio en la composición social y gentrificación en Barcelona: una mirada a través de los flujos migratorios y residenciales. *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, 60, 80-93.
- LÜDECKE, D. (2018). *sjstats: Statistical Functions for Regression Models. R package version 0.14.3*. Disponible a: <https://CRAN.R-project.org/package=sjstats>
- MADDEN, J.F. (2002). The Changing Spatial Concentration of Income and Poverty among Suburbs of Large US Metropolitan Areas. *Urban Studies*, 40(3), 481–503.
- MARCINCZAK, S., MUSTERD, S., VAN HAM, M., i TAMMARU, T. (2016). Inequality and rising levels of socio-economic segregation: Lessons from a pan-European comparative study. A T. Tammaru, S. Marcinczak, M. Van Ham i S. Musterd (Eds.), *Socio-Economic Segregation in European Capital Cities: East Meets West* (pp. 358–378). Abingdon: Routledge.
- MASSEY, D.S., i DENTON, N.A. (1988). The Dimensions of Residential Segregation. *Social Forces*, 67(2), 281–315.
- MIRALLES-GUASCH, C., DONAT, C., i BARNADA, J. (2007). Habitatge i mobilitat residencial a la regió metropolitana de Barcelona i a la província de Barcelona. *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, 48, 8–46.
- MÓDENES, J.A. (2007). Una visión demográfica de la movilidad residencial reciente en España. A J.M. Feria (Ed.), *La vivienda y el espacio residencial en las áreas metropolitanas* (pp. 15–32). Sevilla: Centro de Estudios Andaluces.
- MUÑOZ, F. (2004). *UrBANALització: la producció residencial de baixa densitat a la província de Barcelona, 1985-2001*. Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- MURPHY, A.K. (2010). The Symbolic Dilemmas of Suburban Poverty: Challenges and Opportunities Posed by Variations in the Contours of Suburban Poverty. *Sociological Forum*, 25(3), 541–569.
- PAWSON, H., HULSE, K., i CHESHIRE, L. (2015). *Addressing concentrations of disadvantage in urban Australia* (AHURI, Working Paper, 247). Disponible a: <https://www.ahuri.edu.au/research/final-reports/247>
- PITTINI, A., KOESSL, G., DIJOL, J., LAKATOS, E., i GHEKIERE, L. (2017). *The State of Housing in the EU 2017*. Brussels: CECODHAS Housing Europe.
- PORCEL, S. (2016). *Dinámicas de estructuración socioresidencial en la Barcelona metropolitana postindustrial: ¿Hacia una ciudad dual o cuarteada?* Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.

- PORCEL, S. i NAVARRO-VARAS, L. (2014). Transformacions familiars, metropolitanització i cohesió social: efectes de la suburbanització barcelonina en la diferenciació de les dinàmiques familiars i la cura d'infants. A J. Trullén (Ed.), *Crisi econòmica, creixement de les desigualtats i transformacions socials. Informe general Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de Catalunya, 2011* (pp. 58–93). Bellaterra: Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona.
- PORCEL, S., i NAVARRO-VARAS, L. (2016). Desigualtat social i segregació residencial a l'AMB. A J. Trullén i V. Galletto (Eds.), *Anuari Metropolità de Barcelona 2015* (pp. 56–87). Barcelona: Àrea Metropolitana de Barcelona.
- PUJADAS, I. (2009). Movilidad residencial y expansión urbana en la región metropolitana de Barcelona, 1982-2005. *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, 13(290).
- R CORE TEAM (2018). R: A language and environment for statistical computing. Vienna: R Foundation for Statistical Computing. Disponible a: <https://www.R-project.org/>
- RANDOLPH, B., i TICE, A. (2014). Suburbanizing Disadvantage in Australian Cities: Sociospatial Change in an Era of Neoliberalism. *Journal of Urban Affairs*, 36(S1), 384–399.
- RANDOLPH, B., i TICE, A. (2016). Relocating Disadvantage in Five Australian Cities: Socio-spatial Polarisation under Neo-liberalism. *Urban Policy and Research*, 36(1), 1–19.
- REES, P. (1968). *The factorial ecology of metropolitan Chicago, 1960*. Chicago: University of Chicago.
- RODRÍGUEZ, J. (2006). Los booms inmobiliarios en España: un análisis de tres períodos. *Papeles de Economía Española*, 109, 76–90.
- RODRÍGUEZ, J. (2018). *Vivienda: alquileres disparados y opacidad estadística. Economistas frente a la crisis*. Disponible a: <https://economistasfrentealacrisis.com/vivienda-alquileres-disparados-y-opacidad-estadistica/>
- ROSE, D., i HARRISON, E. (Eds.) (2010). *Social Class in Europe: An Introduction to the European Socioeconomic Classification*. Londres: Routledge.
- SARASA, S., NAVARRO-VARAS, L. i PORCEL, S. (2017). *Escenari post-crisi i estructura social metropolitana: vulnerabilitats i cobertura de necessitats des d'una mirada de classe*. Bellaterra: Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona i Àrea Metropolitana de Barcelona.
- SARASA, S., PORCEL, S. i NAVARRO-VARAS, L. (2013). L'impacte social de la crisi a l'Àrea Metropolitana de Barcelona i a Catalunya. *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, 56, 10–88.
- SARASA, S., PORCEL, S., NAVARRO, L., i THIERS, J. (2018). Desindustrialización y crisis en la Barcelona posolímpica: ¿hacia una ciudad dual? *Revista EURE*, 44(131), 29–52.
- SASSEN, S. (1991). *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.
- SCHNORE, L. (1957). Metropolitan Growth and Decentralization. *American Journal of Sociology*, 63, 171–180.
- SCHNORE, L. (1963). The Socio-Economic Status of Cities and Suburbs. *American Sociological Review*, 28, 76–85.
- SLATER, T. (2006). The Eviction of Critical Perspectives from Gentrification Research. *International Journal of Urban and Regional Research*, 30(4), 737–757.
- SMITH, N. (1979). Toward a theory of gentrification: a back to the city movement by capital, not people. *Journal of the American Planning Association*, 45, 538–548.
- SMITH, N. (1996). *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. Londres: Routledge.
- STAHURA, J. (1979). A factorial ecology of suburban America: 1960-1970. *Sociological Focus*, 12(1), 9–19.
- SWEETSER, F. (1965). Factor structure and ecological structure in Helsinki and Boston. *Acta Sociologica*, 8, 205–255.
- TAMMARU, T., MARCINCZAK, S., AUNAP, R., i VAN HAM, M. (2017). *Inequalities and Segregation across the Long-Term Economic Cycle: An Analysis of South and North European Cities* (IZA Discussion Paper, 10980). Disponible a: <http://ftp.iza.org/dp10980.pdf>
- TAMMARU, T., MUSTERD, S., VAN HAM, M. i MARCINCZAK, S. (2016). A multi-factor approach to understanding socio-economic segregation in European capital cities. A T. Tammaru, S. Marcinczak, M. Van Ham i S. Musterd (Eds.), *Socio-Economic Segregation in European Capital Cities: East Meets West* (pp. 1–29). Abingdon: Routledge.
- TRILLA, C., DONAT, C., VERGÈS, A., LÓPEZ, J., SÁNCHEZ, A., i ARCARONS, A. (2017). *L'habitatge a la metròpoli de Barcelona. Informe anual 2017*. Barcelona: Observatori Metropolità de l'Habitatge de Barcelona.
- TRULLÉN, J. (2015). Creixement inclusiu, el gran repte estratègic metropolità. A J. Trullén i V. Galletto (Eds.), *Creixement inclusiu, el gran repte estratègic metropolità: Anuari metropolità* (pp. 22–57). Bellaterra: Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona.
- TRULLÉN, J., GALLETTO, V., i PORCEL, S. (2014). *Measuring local well-being at metropolitan level: the case of the metropolitan area of Barcelona*. OECD Workshop: How's Life in Your Region? Measuring Regional and Local Well-being for Policy Making, Paris.

VICINO, T.J. (2008). The Spatial Transformation of First-Tier Suburbs, 1970 to 2000: The Case of Metropolitan Baltimore. *Housing Policy Debate*, 19(3), 479–518.

VILAGRASA, J. (1997). Impuls econòmic, planejament urbà i agents socials. A J. Roca (Ed.), *Expansió urbana i planejament de Barcelona* (pp. 47–72). Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

WHITE, P. (1984). *The West European City: A Social Geography*. Essex: Longman.

ZUKIN, S. (1982). *Loft Living: Culture and Capital in Urban Change*. Baltimore: John Hopkins University Press.

ZUKIN, S. (1998). Urban Lifestyles: Diversity and Standardisation in Spaces of Consumption. *Urban Studies*, 35(5-6), pp. 825–839.